

Україна — одна з центральних арен обох світових воєн. Розділена між воюючими імперіями, наша земля опинилася в епіцентрі масштабного протистояння в 1914—1918 та двадцять років потому в 1939—1945. Позбавлені власної держави, українці змушені були воювати за чужі для них інтереси і навіть вбивати інших українців, одягнених в однострої іншої імперії.

Долі двох поколінь наших земляків були схожими. Мешканці західних теренів у першій війні проливали свою кров як солдати Австро-Угорської армії, у другій — частина з них опинилася у військових формуваннях Третього Райху. Наддніпрянці ставали вояками російської імперської, а відтак через двадцять років більшість з них опинилися в лавах Червоної армії.

Завершення Першої світової війни увінчалася спробою створення української держави та війська. Проте втримати незалежність не вдалося. В результаті України знову розділено між сусідніми країнами, і в Другій світовій історія повторила жорстокий урок для бездержавного народу. За шість років — від 1939-го до 1945-го — близько семи мільйонів українців знову взяли до рук зброю, ставши солдатами семи армій. Абсолютна більшість з них (6,3 млн) боролися в лавах Антигітлерівської коаліції, з них найбільше були червоноармійцями. Близько 300 тисяч воювали за Третій Райх чи його союзників.

Зачароване коло, на яке, здавалося, були приречені мільйони українців, вдалося таки розірвати. Близько 100 тисяч молодих хлопців та дівчат кинули виклик обом головним учасникам війни, обом тоталітарним режимам — нацистському та комуністичному. Вони стали воїнами Української повстанської армії. Це військове формування було не найбільшим серед тих, що зійшлися в смертельному герці на українській землі. Але було найважливішим, адже УПА була єдиною армією в Другій світовій війні, створеною самим українцями. Не лише без будь-якої допомоги інших її учасників, але й всупереч їм.

УПА стала відповіддю нескореного народу. Несподіваною відповіддю для тих, хто вважав українців рабами та недолюдьми, чи був певен, що остаточно переламав їм хребет репресіями та Голодомором.

УПА була єдиною армією, яка ставила собі завданням захист українців. Її вояки справді виконали його, при чисельну перевагу ворогів. Масова підтримка УПА українцями змусила обох окупантів (нацистів та комуністів) не лише відмовитися від частини своїх планів щодо використання місцевого населення, але й вдаватися до лукавої пропаганди, представляючи себе справжніми його захисниками.

Від самого початку повстанська армія проголосила головною метою створення незалежної української держави. Ця мета суперечила планам усіх інших учасників війни, але її безкомпромісне відстоювання повстанцями перетворило їхню армію в окремий український чинник у Другій світовій. Український визвольний рух став суб'єктом міжнародної політики, рахуватися з яким змушені були всі учасники війни.

Для більшості українців, що були солдатами в інших арміях, війна закінчилася чи то у травні 1945-го, після припинення бойових дій у Європі, чи то кілька місяців по тому, після капітуляції Японії у вересні. Але не для воїнів УПА. Їхня боротьба з комуністичним тоталітарним режимом тривала ще більше десяти років.

Фотодокументальна виставка «УПА — відповідь нескореного народу» — це розповідь про боротьбу повстанців проти нацистського та комуністичного тоталітарних режимів. Історія, яка однаково завзято обстріхувалася обома її супротивниками під час війни. Історія, яка досі в епіцентрі інформаційного протистояння. Представити вояків УПА як зрадників свого народу та злочинців і нині важливо для тих, хто не бачить Україну вільною та сильною у майбутньому. Адже історія українських повстанців показує, якою рішучою може бути відповідь українців на зазіхання на їхню свободу.

Володимир В'ятрович,

історик, Голова Українського інституту національної пам'яті

ПОЧАТОК ПРОТИСТОЯННЯ

Неузгоджений з
Німеччиною Акт
відновлення Української
Держави став початком
нацистських репресій
проти ОУН та поштовхом
до її переходу в підпілля.

Початок Другої світової війни, на думку учасників українського визвольного руху, давав шанс реалізувати головне стратегічне завдання — збудувати власну державу. Німеччина руйнувала існуючу міжнародно-правову систему, в якій не було місця для незалежної України, і тому її сприймали як потенційного союзника. Німці готувалися до війни проти СРСР — головного ворога українських націоналістів, відтак, сподівання на ефективну співпрацю із ними посилювалися. Водночас, Провід ОУН на чолі із Степаном Бандерою від самого початку прагнув продемонструвати, що без врахування українських інтересів такої співпраці не буде.

У меморандумі ОУН(б), написаному перед вторгненням німців до СРСР, розкритиковано нацистські концепції вирішення «української проблеми». Бандерівці попередили гітлерівців, що несприятливе для України вирішення східного питання «причинило б велику шкоду й Німеччині». Завуальовані погрози червоною ниткою проходять через текст усього документа.

Тобто вже в 1941 р. бандерівська ОУН передбачала можливість конфронтації з Третім Райхом, якщо той не визнає незалежну Україну.

Вранці 30 червня до Львова, який уже покинули частини Червоної армії та Внутрішніх військ НКВД, увійшла похідна група провідних діячів ОУН(б) на чолі з заступником Степана Бандери Ярославом Стецьком. На зборах у будинку Товариства «Просвіта» оголошено Акт відновлення Української Держави й створення тимчасового уряду — Українського державного

правління, яке згодом мало передати владу легітимному уряду в Києві.

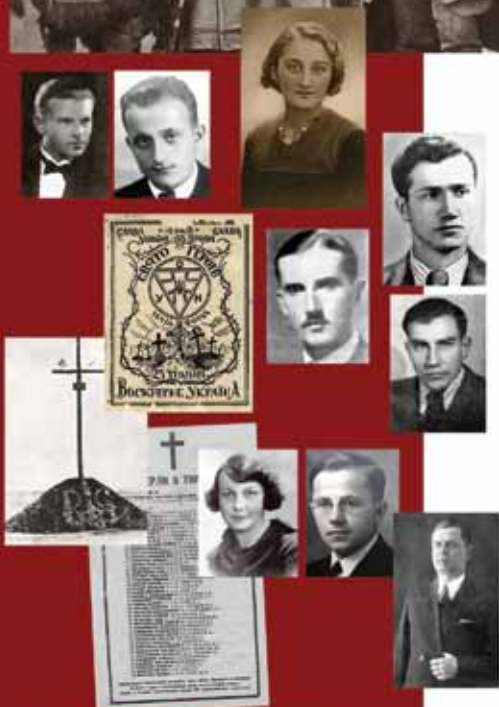
Українське державне будівництво протримало тиждень й було безжально розчавлене нацистами. Командування німецької армії отримало суворі директиви.

Нацисти затримали Степана Бандеру 5 липня 1941 р. в Кракові, 9 липня у Львові — Ярослава Стецька. Протягом двох місяців гітлерівці тиснули на українських лідерів, аби ті відкликали Акт 30 червня. Однак вони категорично відмовилися, й німецькі спецслужби розгорнули репресії проти ОУН(б).

15 вересня німецька поліція безпеки здійснила масові арешти серед українського націоналістичного активу на всій території України та в еміграції. За ґратами опинилися півтори тисячі оунівців.

1942 РІК

**Антинацистська діяльність
ОУН(б) шириться на
всю територію України.
Наприкінці року українські
націоналісти розпочали
підготовку до відкритого
збройного повстання.**

Українські націоналісти розгортають підпільну боротьбу проти гітлерівської окупації. Вже з 20 березня 1942 р. нацистська поліція безпеки та СД навіть завела у донесеннях рубрику «Український рух Опору», в якій фіксувала активність націоналістичного підпілля і репресивні контрзаходи.

Оунівців переслідував не тільки Третій Райх, але і його союзники. 26 січня 1942 р. румунський військовий трибунал у Яссах ув'язнив провідника ОУН(б) Буковини Михайла Колотила — «Кобзаря» та ще 20 членів організації на строки від кількох місяців до 15 років. У липні 1942 р. військовий трибунал Угорщини на процесі в Мукачеві засудив весь крайовий провід ОУН(б) Закарпаття.

Одним із пріоритетів у діяльності підпілля була розбудова мережі по всій Україні. Осередки ОУН(б) охопили всі регіони з Донбасом і Кримом включно.

Гітлерівські спеціальні служби констатували зростання активності націоналістичного підпілля. У свою чергу німці здійснювали серйозну оперативно-слідчу роботу, спрямовану насамперед на нейтралізацію керівництва ОУН. Одним із найбільших успіхів німецької поліції стало затримання, а відтак вбивство в Києві провідника підпілля ОУН(б) у Центрально-Східній Україні Дмитра Мирона — «Орлика».

Нова хвиля арештів прокотилася в листопаді — грудні 1942 р. 4 грудня у Львові нацисти здійснили велику облаву — за ґрати потрапили 18 провідних оунівців. Зокрема, троє членів Проводу: військовий референт Дмитро Грицай, організаційний референт Ярослав Старух і член Проводу Іван Климів. Усім їм довелося зазнати жакхливих тортур, останній так і не вийшов живим із тюрми.

На зламі 1942—1943 рр. потужного удару завдано по підпіллю ОУН(б) у Кіровоградській області. Німецька служба безпеки арештувала і згодом убила 120 осіб, причетних до Організації.

Підпілля несло втрати, окупанти тероризували й грабували цивільне населення, і керівництво ОУН(б) вирішує: підпільної боротьби недостат-

ньо. Відтак протягом жовтня — грудня 1942 р. військова референтура Проводу ОУН розробила план розгортання повстанських підрозділів.

З початком 1943 р. перші боївки та сотні, що не-вдовзі стануть відомими як Українська повстанська армія, розпочали збройний виступ проти Третього Райху.

«Вже в травні вдалося встановити, що бандерівський рух серйозно займається організації-єю власних бандитських груп у західній частині України... Рух Бандери переходить до того, щоб здійснювати військовий вишкіл своїх членів і збирати їх час від часу на польові навчання, які проводяться в рамках націоналістичних банд».

З донесення нацистських спецслужб, 1942 р.

«24.7.1942 р. в Києві затримано керівника бандерівського руху на Східній Україні. При спробі втечі він був поранений, від рани пізніше помер. При ньому були виявлені раніше нам не відомі інструкції бандерівського руху».

З донесення німецької поліції безпеки та СД

Завантаження ешелону з остарбайтерами перед відправкою на примусові роботи до Німеччини.

« ТАМ, ДЕСЬ ДАЛЕКО НА ВОЛИНІ... »: ПОЧАТОК ЗБРОЙНОГО ПОВСТАННЯ

**Перший бій УПА — бій проти
нацистів. 7 лютого 1943
року повстанці атакували
німецький гарнізон у
Володимирці. Напади
частішали, згодом УПА
захоплювала і утримувала
районні центри.**

Перші повстанські підрозділи ОУН(б) стали до зброї у січні 1943 р. Починаючи від першого бою УПА — нападу відділу під командуванням Григорія Перегіняка — «Коробки» на райцентр Володимирець в ніч з 7 на 8 лютого 1943 р. вони поширились на територію Західної Волині та Полісся. Ці акції часто мали за мету звільнення підпільників, яких утримували в нацистських в'язницях та виправно-трудовах таборах.

У ніч на 20 лютого 1943 р. відділ під командуванням Івана Климишина — «Крука» напав на в'язницю в Кременці та звільнив близько 400 в'язнів. Наступного місяця відбулись наскоки на виправно-трудова табори в Шубкові на Рівненщині та Лобачівці на Горохівщині.

УПА зривала економічні плани нацистської окупаційної адміністрації. Райхкомісар Еріх Кох нарікав на «національно-українські банди», які в ніч на 21 березня 1943 р. захопили всі управління крайсландвїртів (відповідальних за грабунок села) у Кременецькій окрузі. При цьому убили 12 німців.

Гітлерівські спецслужби відзначали: у квітні 1943 р. повстанські відділи здійснили 57 нападів на німецькі об'єкти, а в травні — 70.

Антинімецькі акції частішають з кінця весни 1943 р., коли повстанські відділи ОУН(б) починають діяти під назвою УПА, уніфікують військову структуру і об'єднують у своїх лавах вже близько 3 000 осіб.

Понад 30 німців та місцевих колаборантів на чолі з крайсландвїртом Клесівського району Мельде 21 травня 1943 р. їхали за поставкою до села Чудель. Їх повністю розгромив відділ УПА під командуванням Дмитра Корінця — «Кілка».

Неодноразово відділи УПА займали і утримували впродовж деякого часу районні та навіть окружні центри (Володимирець, Горохів, Колки, Мізоч, Камінь-Каширський). Німецький генеральний комісар Волині та Поділля Генріх Шене на початку травня 1943 р. наголошував: в районах Горохів, Любомль, Дубно, Луцьк, Кременець, повністю

«панують націоналістичні банди» і зробив висновок, що «те, що тут відбувається, слід розцінювати як повстання».

«Сьогодні вночі вчинено напад на будинок ландвїрта в Бережцях. Самого ландвїрта спалено живцем в погребі, куди сховався, вбито ще кількох німців...».

Зі щоденника Романа Кравченка-Бережного, 23 березня 1943 р.

«В травні 1943 р. в м. Радзивилів формувалась місцева поліція з поляків, яку очолював капітан польської армії Орловський. На пропозицію Орловського, я з 15 травня 1943 р. перейшов на роботу як перекладач в очолювану Орловським поліцією... З числа арештованих Радзивилівською поліцією і жандармерією було три євреї, а решта арештованих підозрювались у належності до банди "бандерівців"... З числа осіб, допитаних з моєю допомогою поліцією і жандармерією, було розстріляно три євреї і два "бандерівці", решту було відправлено в м. Дубно, їх доля мені невідома».

З протоколу допиту Фридриха Кристика, 31 травня 1944 р.

Паралельно упродовж 1943 р. на Волині розгортається українсько-польська війна. Ця війна почалася 1942-го на Холмщині і йшла за українські території, які до 1939 р. входили до складу Польщі (Холмщину, Волинь, Галичину), на яких українці хотіли створити власну державу, а поляки бажали відновлення довоєнних кордонів. Проте питання кордонів вирішилося після Другої світової без участі українців і поляків, після чого комуністична влада Радянського Союзу та Польщі силоміць змінила етнічну конфігурацію західноукраїнських та східнопольських територій.

Нацистські окупаційні структури вдало використовували конфлікт для ослаблення підпільних рухів обох народів.

ВІЙНА З НАЦИЗМОМО У ГАЛИЧИНІ: УКРАЇНСЬКА НАРОДНА САМООБОРОНА

Галичину та Карпати
повстанський рух охопив
навесні-влітку 1943-го.
В селах та містечках
постають відділи
Української народної
самооборони, що згодом
стануть частиною УПА.

Після спалаху повстання на Волині поширення його на Галичину було питанням часу. Цей час настав у травні 1943 р.: ОУН творить військові формування, відомі як Українська народна самооборона (УНС). Очолив її Олександр Луцький — «Беркут». Штабом УНС командував Василь Чижевський — «Демид». «Скелетом» УНС стали члени ОУН, здатні до військової служби. У важкодоступних лісах і горах розгортаються підготовчі табори, в яких українська молодь навчається військовій справі.

Перша у Галичині сотня УНС «Трембіта» постала у травні 1943 р. у Стратинських лісах на Тернопільщині. Командир сотні «Чмелик», згідно наказу керівництва, наступного місяця вивів підрозділ в гори, на Долинщину. Тоді ж в Карпати з Опілля прибула друга сотня «Трембіта» командира «Чорнобрового», у Болехівщині сформувалася сотня «Сіроманці» під командуванням Андрія Тучапця — «Верха», у Гуцульщині — відділ «Чорні Чорти» командира Ілька Рачка — «Липея» та ін. У подальшому групи УНС утворилися на Дрогобиччині, Львівщині, Тернопільщині та Івано-Франківщині.

Сотня «Орли» на початках її творення.

Від липня окупаційні власті в дистрикті «Галичина» відзначають численні факти нападів націоналістів на державні сільськогосподарські підприємства, лісопереробні заводи, молочарні. Також з'являються згадки про перші атаки оунівських бойовиків на невеликі німецькі опорні пункти, дільничні відділи поліції і т. п. Нападники намагалися заволодіти сільськогосподарською продукцією, технічними засобами, друкарськими машинами, зброєю та боєприпасами.

У ніч на 7 липня повстанці наскочили на німецький карний табір на присілку Святослав (зараз м. Сколе Львівської обл.) і звільнили в'язнів. 27—29 вересня 1943 року тривала переможна оборона вишкільного табору біля г. Стовба на Долинщині. 29 листопада вояки втримали оборону вишкільного табору біля с. Недільна на Самбірщині та ін.

УНС стрімко розширювала терен дії повстанських відділів — кількість добровольців зростала.

На рівнинних територіях Львівської і Тернопільської областей довелося — замість звичних сотень — обмежити чисельність відділу до максимум 40 осіб. Причина була проста: на відміну від лісових територій і Карпатських гір, рівнини менш придатні до повстанських дій.

Одночасно формувалася структура УНС. Створено обласні штаби та призначено обласних командирів: для Львівщини ним став Остап Линда — «Ярема», на Тернопільщині — Омельян Польовий — «Шахай», «Остап».

У відповідь на активність повстанців окупаційна влада із 10 жовтня 1943 р. проголосила військовий стан. Це означало, зокрема, прилюдні страти в'язнів за політичними мотивами, розстріли за ухиляння від певних повинностей чи за підозрою у співпраці з повстанцями. Але наслідки для окупантів були протилежні від очікуваних. Значна частина мешканців включилася у допомогу підпіллю, українці поповнювали лави ОУН та підрозділи УНС і УПА.

УКРАЇНА У ВОГНІ: УПА В 1943—1944 рр.

**«Свобода народам!
Свобода людині!» —
такою була візія
українського визвольного
руху. До боротьби УПА
приєднувалися грузини,
азербайджанці, татари,
росіяни, євреї та інші.**

Підбити підсумки і означити подальшу стратегію оунівці зібралися 21—25 серпня 1943 р. на хуторах с. Золота Слобода на Тернопільщині. Третій надзвичайний великий збір ОУН засудив політику нацистського і більшовицького режимів, а також — будь-які спроби співпраці з ними. Сформульовано заклик до усіх поневолених народів разом збройно боротися проти загарбників під гаслом: «Воля народам! Воля людині!». Оновлена програма ОУН передбачала побудову української держави на засадах демократії та соціальної справедливості.

Упродовж літа — осені 1943 р. УПА звільнила з-під німецького контролю окремі території, де почала формувати українську владу. Націоналісти намагалися взяти під свій повний контроль суцільні території, в тому числі захопити районні центри. Володимирець, Степань, Висоцьк, Дубровиця, Людвипіль, Мізоч, Камінь-Каширський, Деражне по черзі побували під контролем УПА, але для утримання їх на довгий час у командування Повстанської армії не вистачало сил. Тому «повстанські республіки» виникали переважно у сільській місцевості — там, де поблизу були великі ліси.

Про впевненість УПА у власних силах і перспективності боротьби свідчить, наприклад, згадка про майбутні вибори до райрад і розподіл фільваркової та колишньої польської землі між селянами.

Повстання УПА на Волині й Поліссі розросталося географічно: в Галичині добровольці масово приєднуються до груп Української народної самооборони, ОУН формує бойові підрозділи на Поділлі та Наддніпрянщині.

У лавах повстанської армії, крім українців, воювали представники інших національностей, зокрема грузини, євреї, азербайджанці, бельгійці, росіяни, татари та інші. Вони приєднувалися до УПА з ідеєю підняти національно-визвольну революцію у своїх країнах, коли тоталітарні режими Німеччини та СРСР будуть виснажені у взаємній боротьбі.

Ініційована ОУН Перша конференція поневолених народів Сходу Європи та Азії утворила Комі-

Кулеметна сотня ТВ-21 «Гуцульщина» Василя Скригунця — «Гамалі» на вишколі в 1944 р.

тет поневолених народів, що мав на меті формувати національні повстанські відділи при УПА.

Наприкінці року ОУН приймає рішення про перепідпорядкування всіх бойових підрозділів в одну армію — УПА. 5 грудня 1943 р. Конференція ОУН ухвалила: розширити дії повстанської армії на території Галичини — на базі УНС створити військово-територіальну одиницю УПА-Захід, і на Поділлі — на основі збройних підрозділів ОУН та рейдуючих відділів УПА створити УПА-Південь.

На чолі армії від грудня 1943 р. стояв Головний командир Роман Шухевич — «Тарас Чупринка».

УПА у 1944 р. провела ряд значних боїв проти німецьких військ, зокрема 9 січня біля с. Лисогірка та 24 січня біля с. Канівка на Хмельниччині, 25 червня біля с. Затурин на Тернопільщині, 6—16 липня на г. Лопата в Карпатах та ін.

Для консолідації усіх сил та представлення визвольного руху на міжнародній арені, українське підпілля сформувало найвищий представницький керівний орган, по суті парламент, — Українську головну визвольну раду (УГВР). Її Великий збір, Президія і Президент мали функції найвищої законодавчої влади, Генеральний секретаріат — виконавчої влади, а Генеральний суд — судової. До складу УГВР увійшли представники ОУН і УПА, а також різних політичних середовищ та діячі Церкви. Тоді війська УПА підпорядковувалися УГВР.

ІМПЕРІЯ ЗАВДАЄ УДАРУ У ВІДПОВІДЬ

Улітку 1943 року нацисти розгорнули масштабний наступ проти повстанців під командуванням Еріха фон дем Баха. Важкі бої УПА проти каральних військ тривали до кінця 1943 року.

Третій Райх з союзниками Угорщиною та Румунією змушені були застосувати потужний арсенал репресій, аби перешкодити українському визвольному рухові. Масові арешти й переслідування оунівців на території Райху тривали від вересня 1941 р. У січні 1942 р. та тричі протягом 1943 р. румунська спецслужба, сігуранца, та поліція заарештовувала керівників обласного проводу ОУН(б) на Буковині. Мадярські спецслужби ліквідували мережу ОУН(б) на Закарпатті до середини 1942 р.

Перші операції проти УПА ініціював командувач СС і поліції на Волині та Поділлі Вільгельм Гюнтер. Він перекинув дивізію в райони Березного, Людвиполя, Мізоча, Острога й Шумська у квітні 1943 р. Але сотні УПА вже почувалися достатньо сильними, щоб відбивати атаки чи, маневруючи, уникати розгрому.

Черговий наказ про придушення «національних заворушень» Гюнтер видав 7 червня 1943 р. СС, поліція та жандармерія повинні були завдати нищівних ударів по штабах і підрозділах УПА, щоб «зламати хребет бандам». Копію наказу вдалося перехопити розвідці повстанців. Відтак УПА змогла успішно протистояти наступові.

До середини року війна в німецькому тилу досягла апогею. 21 червня 1943 р. територія райхскомісаріату «Україна» була оголошена «зоною антипартизанських операцій».

Аби відновити контроль над регіоном, окупанти закликали свого найкращого карателя. У липні 1943 р. з Білорусі на Волинь прибув командувач усіма антипартизанськими силами на Сході обер-групенфюрер СС Еріх фон дем Бах. Проти повстанців він кинув 8-му кавалерійську дивізію СС «Флоріан Гейєр», 10 батальйонів мотопіхоти з артилерією, 27 літаків і 50 бронемашин.

За два місяці нацисти та їхні союзники розбомбили з літаків, повністю або частково спалили 71 українське й чеське село, вбивши при цьому по-

над півтори тисячі селян. У містах було страчено до 2 тис. ув'язнених.

З початком серпня 1943 р. Баха відкликали в Галичину для боротьби з Карпатським рейдом з'єднання Сидора Ковпака. Керівництво антиповстанськими операціями взяв на себе Ганс Адольф Прюцманн, Вищий командувач СС і поліцією в райхскомісаріаті «Україна».

Підпорядковані йому частини повели наступ проти групи УПА «Богун» на півдні Волині. Курені УПА потрапили в оточення і змушені були з боями тимчасово залишити свої лісові бази в Шумських і Кременецьких лісах.

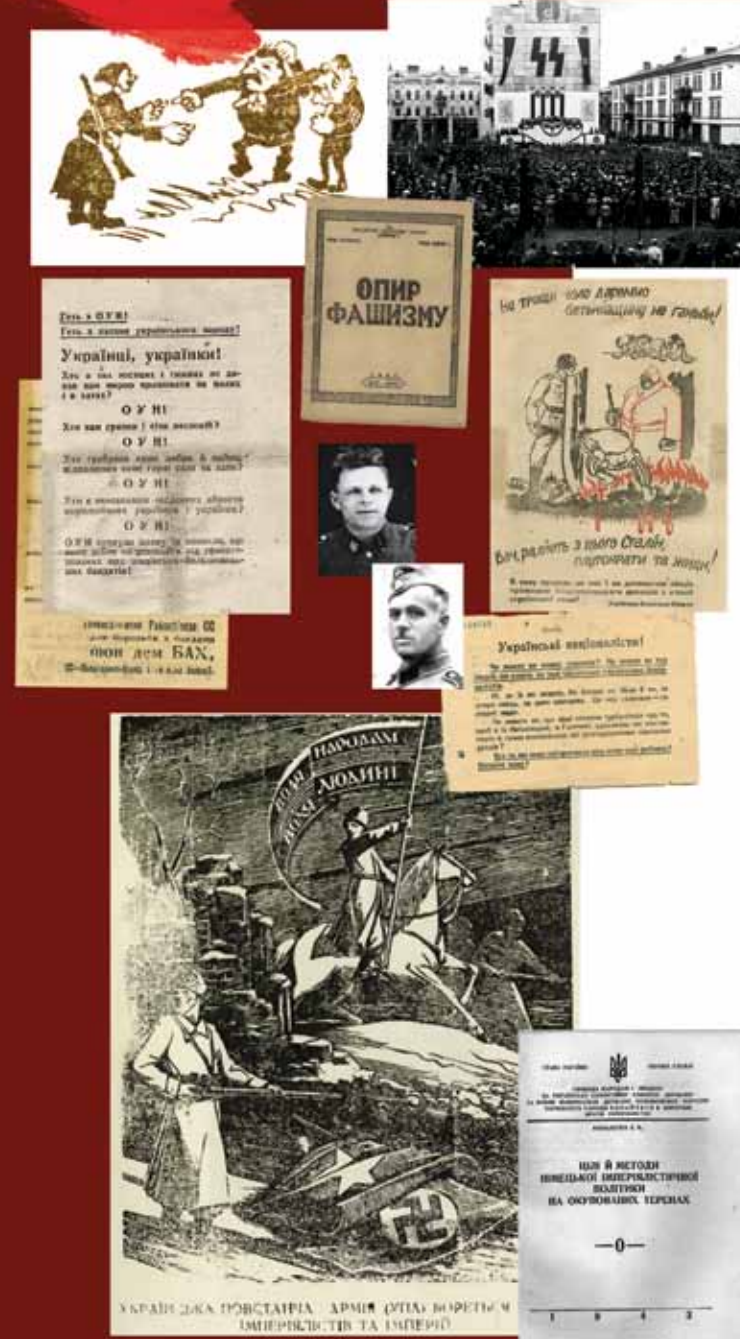
Останній наступ проти повстанців на Волині Прюцманн провів у листопаді 1943 р. 2—3 листопада німецька авіація розбомбила містечко Степань і витіснила підрозділи групи «Заграва» на північ Рівненщини. Одночасно літаки люфтваффе скинули бомби на Колки, а парашутисти з піхотою провели зачистку. Сили карателів налічували до 90 автомобілів із солдатами. Відділ УПА «Котловина» зазнав втрат і змушений був розпорозитися по навколишніх лісах.

Жодному з трьох есесівських генералів не вдалося розгромити УПА. На зламі 1943—1944 рр. до волинських земель наблизився фронт. Бої з Червоною армією відтягнули на себе більшість німецьких сил. А перед УПА постав новий ворог.

Публічна страта українських повстанців та селян німецькою поліцією на площі Ринок у Дрогобичі. 2 грудня 1943 р.

ІДЕОЛОГІЧНЕ ПРОТИБОРСТВО

Точилася запекла
інформаційна
війна. Повстанці у
нелегальних листівках
та брошурах закликали
українців до боротьби
з окупантами. Нацисти
обзивали їх агентами
Кремля.

Антинацистська пропаганда ОУН і УПА

Оговтавшись після репресій, ОУН з початком 1942 р. розгортає антинацистський інформаційний фронт. Націоналісти таврують нацистів за розгон українського уряду, ув'язнення провідників ОУН та невизнання самостійності України. Тон чим далі загострювався. Референтури пропаганди підпілля викривали колоніальну експлуатацію України, вивіз оstarбайтерів і терор проти населення.

Найґрунтовніший аналіз окупаційної політики гітлерівців зробив член Проводу Іван Гриньох у статтях і брошурах: «Українська проблема в планах німецької політики» (1942), «Нова Європа і стара брехня» (1943), «Навколо осі. До міжнародного політичного та воєнного положення» (1943) та «Цілі і методи німецької імперіалістичної політики на окупованих теренах» (1943).

Висновок Гриньоха був пророчим: «Гітлер увійде в історію як Атілла XX століття, що згинув у катастрофі, яку сам викликав».

Зі створенням УПА ці думки зазвучали в тисячах листівок, у карикатурах і піснях, які несли в народ повстанці. Лють до окупантів досягла піку влітку

«Кожне слово німецького загарбника, від найвищого державного достойника до звичайного жандармського посіпаки — це підступ і брехня! А кожний німецький офіцер — це розбійник і злодій!», — проголошувала листівка УПА в червні 1943 р.

«Кожного добровольця, який виступає заодно з гітлерівцями проти національно-визвольної боротьби українців, кожного, хто грабує й тероризує наш народ, ми розглядатимемо як свого ворога... Якщо не припините знущання над мирним українським населенням — розмова буде коротка — кожному куля».

1943 р., коли українські села палали від каральних акцій.

Окрему увагу пропаганда УПА спрямовувала на розклад окупаційних військ. До німецьких солдатів були звернені відозви, які закликали не чинити злочини проти цивільних і здаватися в полон до УПА. Добровольців при німецькій армії та поліції з-поміж радянських громадян повстанці закликали дезертирувати зі зброєю та переходити до УПА.

Антиповстанська пропаганда нацистів

Навесні-влітку 1943 р., після розгортання УПА, нацистська окупаційна адміністрація розпочала боротьбу з підпільною армією. Нацисти проводили широкомасштабні каральні операції із залученням військ і паралельно вели пропагандистську кампанію проти підпілля. Вона відбувалася у кількох напрямках. Публікації в окупаційних газетах адресувалися читаючому міському населенню, іншим призначалися листівки. Їх, теоретично, мали отримувати й учасники підпілля.

«Тому що “просвіщальна праця” комуністичних банд, а їх головним заняттям є мордування і грабівжі, не має вже більше впливу на населення, вирішено на видно закинути іншу принаду. Заложено фірму ОУН», — стверджувала передовиці газети «Голос Сарненщини» в липні 1943 року.

Пропаганда експлуатувала образ Німеччини як європейської держави, представниці цивілізації, яка несе спокій і добробут на знекровлені більшовизмом землі. Бійці УПА зображувалися в кращому разі як небезпечні ідеалісти, у гіршому — як агенти СРСР, чийм завданням було розбурхувати нестабільність і множити смерть та страждання.

Рядових повстанців та підпільників представляли як жертв шахраїв. В одній із листівок стверджу-

валося, що «ОУН скинуло маску та виявило, що воно нічим не різниться від сфанатизованих орд жидівсько-большевицьких бандитів!». В інших подібних текстах німці писали, що керівництво ОУН перебуває «на зарплаті» з Москви. Також нацисти намагалися розіграти карту антисемітизму, поширюючи листівки з зображенням умовного єврея в образі пригноблювача українців.

ОУН, УПА і дивізія «Галичина»

У квітні 1943 р. німецькі окупанти розгорнули кампанію з набору українських добровольців для 14-ї дивізії військ СС «Галичина». Провід ОУН(б) поставився до цього вкрай негативно. Бандерівці вважали, що ті, хто повірив обіцянкам німців, гинутьимуть за інтереси Третього Райху, а не України.

На сторінках підпільної преси, під час зустрічей із людьми агітатори ОУН засуджували саму ідею дивізії та намагалися стримати людей, які зголошувалися в ній служити. Організаторів дивізії націоналісти таврували опортуністами, а ті, своєю чергою, звинувачували повстанців у роботі на більшовиків та ширенні анархії.

Оунівське керівництво розуміло: сили підпілля замалі для протидії пропаганді та мобілізаційним зусиллям окупантів. Тому Провід наказав впроваджувати в лави дивізії агентів ОУН і розкладати її зсередини. Емісари Організації агітували вояків дезертирувати до УПА зі зброєю, організовували нелегальне постачання «до лісу» зброї, боєприпасів, медикаментів та іншого спорядження.

«Не забувай, що німецька армія — це ворог політичних і державних стремлень українського народу… Знай, що німецька армія сьогодні б'ється за те, щоб німецькі імперіалісти на чолі з Гітлером могли поневолювати, грабити і винищувати всі європейські народи», — нагадували оунівці добровольцям у листівках.

Під час битви під Бродами 13—22 липня 1944 р. дивізію «Галичина» фактично розгромили. Підпільна мережа і загони УПА почали приймати до себе тих з її солдатів, які після розгрому вирішили пов'язати себе з боротьбою за незалежність України. Загалом, біля тисячі колишніх солдатів 14-ї дивізії приєдналися до визвольного руху протягом 1943—1944 рр. А рештки дивізії після поповнення продовжили воювати на боці гітлерівців у Словаччині та Югославії до кінця війни.

«Фашизм є там, де є диктатура, тоталітарний устрій, шантаж над правами одиниці, державний централізм, поліційний терор, концентраційні табори, де є монопартійна система і урядове насильне вивищування і звеличування пануючого диктатора, де панує милітаризм і загарбницький імперіалізм, де немає особистої ні національної свободи, де нема свободи сумління, думки, слова, друку і товариства чи партії, де нема правдивих, зовсім вільних виборів і парламентарної влади, де нема людяності, гуманізму, але панує ненависть, терор і розбій».

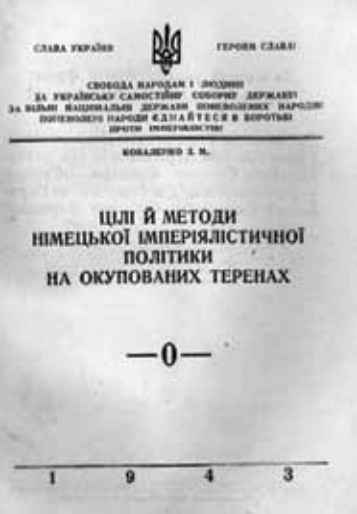

Такими листівками геббельсівські пропагандисти засипали в 1943—1944 р. Західну Україну.

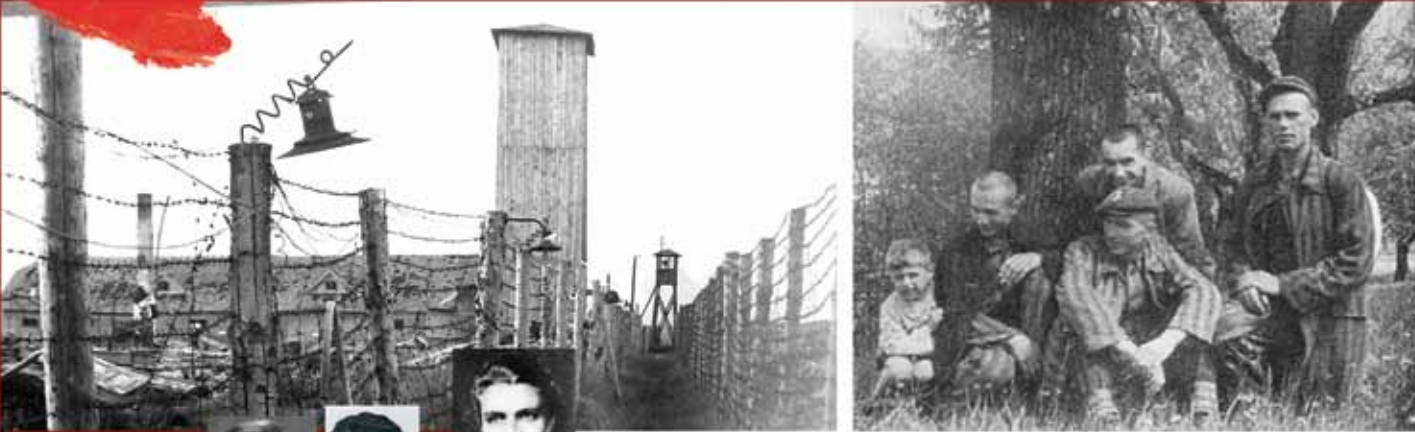

Праця Івана Гриньоха — «І. М. Коваленка» «Цілі і методи німецької імперіалістичної політики».

«Передостаннім етапом, що на ньому саме в сучасну хвилину знаходиться Німеччина, — це гасло т.зв. Нової Європи. Його завдання є втягнути вже всі інші європейські народи — романські, слов'янські й інші — дрібні, щоб при їх помочі запевнити німецьким расовим посіпакам в майбутньому можливість спокійно виконувати поліцейське звання поганячів і сторожів, до якого ця “вибрана раса” так уперто прямує, у великому концентраційному таборі всіх європейських народів, що ним мала б бути ця “Нова Європа”».

У НАЦИСТСЬКИХ ТЮРМАХ І КОНЦТАБОРАХ

Націоналісти були серед в'язнів Аушвіца, Дахау, Маутхаузена, Майданека, Равенсбрюка. Хто не загинув від голоду та виснажливої праці, вийшов на волю лише після завершення війни.

Після відмови керівництва ОУН(б) скасувати Акт відновлення Української Держави нацистські спецслужби розпочали репресії. Степана Бандеру заарештували одразу та — разом із групою найближчих співробітників — перевезли до Берліна. Попри тиск, він відмовився відкликати Акт. У результаті, на початку 1942 р. Степана Бандеру, Ярослава Стецька, Степана Ленкавського, Володимира Стахова та інших лідерів ув'язнили у внутрішній тюрмі концтабору Заксенхаузен — т.зв. Целленбау. Там вони перебували до вересня 1944 р. Умови ув'язнення були жорсткими: в'язнів утримували в камерах-одиночках. Листування заборонили, прогулянки — тільки за спеціальним дозволом коменданта.

15 вересня 1941 р. пройшли перші масові затримання учасників ОУН(б) по всій території Райху та окупованих країн. Підпільники потрапляли до в'язниць Києва (Короленка, 33, нині — Володимирська, 33), Житомира, Станіславова, Кракова, звідки їх відправляли в конццентраційні табори.

Чи не найбільшу кількість українських націоналістів, учасників спротиву нацистській окупації, ув'язнили в Аушвіці. У 1942 р. в концтабір привезли два окремі транспорти українських політв'язнів — 20 липня та 8 серпня, обидва з Краківської в'язниці. Серед в'язнів були провідні учасники ОУН(б): Микола Климишин, Лев Ребет, Ярослав Рак, Петро Мірчук, Михайло Кравців. Ще один транспорт з українцями прибув у Аушвіц у жовтні 1943 року. У Біркенау, де розташовувалася жіноча частина табору, перебували жінки-оунівки — Галина Платків, Марія Стахів та інші.

Українці, використовуючи навички довоєнного тюремного досвіду та організаційну солідарність, створили в таборі систему взаємодопомоги й спротиву. Завдяки цьому основна частина групи зуміла пережити ув'язнення. Дехто, як наприклад, Олег Вітошинський, включився в міжнародну мережу спротиву в Аушвіці. Бандерівці долучили до своєї системи також в'язнів родом із Наддніпрянської України.

Учасники українського визвольного руху були серед в'язнів практично усіх великих концтаборів на території Третього Райху: Майданек, Бухенвальд, Дора, Дахау, Флоссенбюрг та ін. У Майданеку загинув священник Омелян Ковч, член ОУН, який потрапив туди за порятунок євреїв.

Члени родин теж потерпали від репресій. У складі першого етапу, яким привезли до Аушвіца бандерівців, були двоє братів Степана Бандери — Олександр та Василь. Обидва загинули протягом першого тижня. У січні 1944 р. СД заарештувало дружину провідника ОУН Миколи Лебеда, Дарію Лебедь-Гнатківську. Спочатку вона була в тюрмі на вул. Лонцького у Львові, а пізніше її з 18-місячною дочкою Зоєю відправили до концтабору Равенсбрюк.

Більшість націоналістів змогли вийти на волю лише наприкінці війни, коли війська Союзників звільнили концтабори.

ПОЛЯГЛИ У БОРОТЬБІ З НАЦИЗМОМ

У боях з нацистами
загинули понад 7 тисяч
повстанців, тисячі
підпільників були
заарештовані, закатовані
під час слідства,
розстріляні, відправлені в
концтабори.

За період нацистської окупації України в боях із ворогом загинули понад 7 тис. повстанців, підпільників та симпатиків ОУН, до 10 тисяч були заарештовані, багато з яких страчені.

Серед них — 3 членів Проводу, 9 членів крайових проводів, 29 членів обласних проводів, 3 членів крайового проводу юнацтва ОУН, 5 штабістів військових округ (груп), 4 курінних командирів, 25 командирів сотень і окремих відділів.

Націоналісти гинули не лише в боях із ворогом, багато із них віддали своє життя в катівнях нацистських тюрем та концтаборів. Трагічно відомий на весь світ Бабин Яр у Києві став могилою і для сотень українських патріотів.

Іван Климів — «Мармаш», «Євген Легенда» (1909—1942)

Організаційний референт Проводу ОУН (3.04.1941), організатор повстанського руху та української адміністрації (05—06.1941). Задекларував створення Української народно-революційної армії (УНРА), комендант УНРА (06—07.1941). Міністр політичної координації УДП (із 5.07.1941). Заступник урядуючого провідника ОУН (1942). Заарештований СД у м. Львові (4.12.1942). Генерал-політвиховник УПА (посмертно).

Василь Івахів — «Сом», «Сонар» (1908—1943)

Командир підстаршинської школи ОУН у Поморянах Львівської обл. (літо 1941). Після арешту німцями командного складу школи — в'язень німецької тюрми (1941—1942). Крайовий військовий референт ОУН ПЗУЗ (1942—1943), організатор і перший командир УПА на Волині (1943). Загинув у бою з німецьким підрозділом. Підполковник УПА (посмертно). Разом з Іваховим у бою з німцями полягли: Юліан Ковальський — «Гарпун» — шеф штабу УПА та Семен Снядецький — «Сійко» — ад'ютант штабу УПА і ще сім повстанців.

Юліан Гуляк — «Марко», «Токар» (1915—1944)

Обласний провідник ОУН Тернопільщини, керівник організаційної референтури Крайового проводу ОУН Західноукраїнських земель (ЗУЗ). Опікувався радіостанцією УПА «Афродита». Загинув у бою із німцями разом із побратимом — Ярославом Скасківим — «Моряком» — провідником Львівської обл. ОУН.

Роман-Осип Біда — «Гордон» (1905—1942)

Учасник похідних груп ОУН(м), командир відділу (ймовірно начальник слідчого відділу) української поліції в Києві. Рятував київських євреїв. Розстріляний німцями в Бабиному Яру.

Іван Клим — «Митар», «Бурмач» (1909—1944)

Учасник похідних груп ОУН(б), організатор підпілля в Запорізькій обл. і на Донбасі, член крайового проводу Південно-східних українських земель. 11.01.1944 р. заарештований СД. Публічно повішений на ринку в Дрогобичі.

Пантелеймон Сак — «Могила», «Коваль» (1905—1943)

Учасник особливої похідної групи, що мала проголосити Акт відновлення Української Держави в Києві. 31.08.1941 р. заарештований у Василькові. Провідник крайового проводу ОУН Північно-східних земель (07—12.1942). Заарештований СД в Києві, розстріляний.

Осип Білобрам — «Беркут» (1923—1943)

Член Крайового проводу Юнацтва ОУН (1942), загинув у перестрілці з німцями у Львові.

Василь Булавський — «Максим» (1917—1943)

Учасник похідних груп ОУН(б). Ймовірно, заарештований німцями у лютому 1942 р. Із липня 1943 р. — політичний референт ВО «Богун» і керівник підпільної друкарні у с. Грядки. Загинув у бою з німецькою каральною експедицією.

Микола Левицький — «Славута», «Мікадо» (1914—1944)

Чотовий в легіоні «Нахтігаль»/201-му шуцманшафт батальйоні, поручник (04.1941—12.1942). Начальник оперативного відділу штабу 1-ї групи УПА (05.1943). Шеф штабу 1-ї групи/ВО «Заграва» (07.1943). Інспектор старшинських шкіл УПА-Північ (1944). Загинув у сутичці з німецькою фронтовою частиною. Майор УПА (посмертно).

Григорій Перегіняк — «Коробка» (1908—1943)

Учасник похідних груп ОУН(б). В січні 1943 р. сформував першу сотню УПА (близько 125 воїків). Загинув у бою із німцями біля с. Бродець Дубровицького р-ну неподалік м. Висоцька.

Дмитро Мирон — «Орлик», «Піп» (1911—1942)

Член Проводу ОУН (3.04.1941), з початком війни Мирон був одним з керівників особливої похідної групи, що мала проголосити Акт відновлення Української Держави в Києві. 31.08.1941 р. у Василькові німці заарештували членів групи. Провідник ОУН Осередньо-(Північно)-східних земель (ОСУЗ/ПСУЗ) (09.1941). Поранений агентами СД у Києві, помер в лікарні.

Василь Хомин — «Борис», «Єфрем» (1922—13.02.1944)

Обласний референт пропаганди ОУН Тернопільщини. Засновник і головний редактор обласної газети ОУН «Самостійник». Загинув у бою із німецькою жандармерією.

Ярослав Скасків — «Моряк» (1922—1944)

Обласний провідник Юнацтва ОУН Тернопільщини (від осені 1941). Від 1943 р. крайовий провідник Юнацтва ОУН ЗУЗ, організатор військових вишколів для Юнацтва ОУН, обласний провідник ОУН Львівщини (06.1944).

Олекса Шум — «Вовчак», «Скулистий» (1919—1944)

У роки німецької окупації — комендант поліції у Любешівському та Камінь-Каширському р-ні. Заступник командира групи УПА «Турів» (08.1943). З кінця 1943 р. шеф штабу ВО «Турів». Загинув у бою з німцями. Сотник УПА (посмертно).

Микола Лемик-Сенишин (1914—1941)

1933 р. на знак протесту проти Голодомору Лемик застрелив співробітника радянського консульства у Львові — чекіста Олексія Майлова. Восени 1941 р. очолив Середню похідну групу ОУН(б). Заарештований німцями й розстріляний.

Ярослав Хомів — «Лімницький» (1915—1942)

Учасник похідних груп ОУН(б), організаційний референт крайового проводу Осередньо-(Північно)-східних земель у Києві (1941—1942) Одночасно обласний провідник ОУН Київщини (поч. 1942). Заарештований СД у Києві, загинув у тюрмі (за іншими даними розстріляний у Бабиному Яру).

Михайло Галаса — «Птах» (1909—1942)

Окружний провідник ОУН Тернопільщини (до осені 1941), ймовірно, член крайового проводу ОУН Осередньо-(Північно)-східних земель у Києві. Розстріляний нацистами.

Василь Мельничук — «Чумак» (1914—1942)

Обласний провідник ОУН Станіславщини (05.1941— 02.1942), влітку проголосив Акт відновлення Української Держави в Станіславові (Івано-Франківську). В лютому 1942 заарештований СД. Розстріляний німцями в групі 52 оунівців у с. Стара Ягільниця Чортківського р-ну Тернопільської обл.

Лонгин Шиманський — «Остюк», «Крига» (1921—1944)

Член крайового проводу Юнацтва ОУН ЗУЗ, референт військової підготовки (кінець 1943). Політвиховник старшинської школи УПА «Олені» (02.1944). 4.03.1944 р. при виході зі Львова важко поранений в перестрілці з німецькою жандармерією; заарештований, розстріляний.

Сергій Олеськів — «Негус» (1918—1943)

Політвиховник сотні УПА (03.1943), командир сотні Дубенського куреня ВО «Богун» (07.1943), командир куреня ВО «Тютюнник» (10.1943). Загинув у бою з німцями в с. Бараші Ємільчинсько-го р-ну Житомирської обл.

Сергій Качинський — «Остап» (1917—1943)

Член Крайового проводу ОУН(б) на ПЗУЗ, організаційний референт, заступник крайового провідника ПЗУЗ (1941). Один із ініціатор створення у Рівному 1-го куреня Українського війська ім. Холодного Яру (був складовою УНРА). Активний учасник створення УПА. У Клеванському р-ні Рівненської обл. сформував боівку (02—03.1943). Загинув у бою під час нападу підрозділу УПА на німецький склад зброї. Поручник УПА.

Роман Марчак — «Моргун» (1912—1942)

Учасник Похідних груп ОУН. Обласний провідник ОУН Житомирщини (1941—1942). Загинув в перестрілці з СД в Житомирі.

Павло Цинко — «Циган» (1921—1943)

Старшина полку Українського війська ім. Холодного Яру в Рівному (літо 1941). У 1943 р. — командир сотні 1-ї групи УПА (ВО «Заграва»), згодом сотня належала до загону ім. Хмельницького ВО «Заграва». Загинув у бою з німецькими окупантами восени 1943 р.

Петро Пушка — «Жук», «Андрій» (1920—1944)

Організаційний референт крайового проводу Юнацтва ОУН на ЗУЗ (1942—1944). Загинув у Львові в перестрілці з німцями, застреливши 3 ворогів.

Михайло Тупиця — «Борис Виговський», «Кангур» (1915—1942 або 1943)

Учасник похідних груп ОУН (б), охоронець урядуючого провідника М. Лебеда (09.1941), обласний провідник ОУН Київщини (1942). Заарештований німцями у Білій Церкві 1942 (за іншими відомостями — 1943), розстріляний.

Євгенія Петерзіль — «Маруся» (1909—1942)

Учасниця похідних груп ОУН(б). Входила до обласного проводу ОУН Вінниччини, провідниця жіночої сітки ОУН у м. Вінниця (07.1941—08.1942). Переведена на Сумщину. Заарештована та розстріляна СД.

Наталя Винників — «Ада», «Талька» (1920—(02.1942) 05.1943)

Входила до Юнацтва ОУН (1939—1940), заарештована НКВД у Львові 4.09.1940, засуджена на «процесі 59-ти». Втекла з групою в'язнів з Бердичівської тюрми 6.07.1941, зв'язкова крайового проводу ОУН Осередньо- (Північно)-східних земель (1942). Заарештована СД 9 лютого 1942 року в Києві й розстріляна в Бабиному Яру.

Микола Каліщук — «Зух» (1920—1944)

Сотенний УПА. Командир сотні в загоні УПА ім. Богуна. Загинув у бою із німцями в с. Залужжя Володимир-Волинського р-ну Волинської обл.

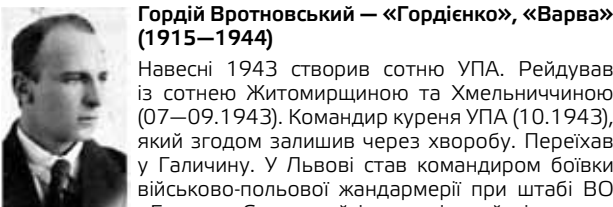
Михайло Вінтонів — «Михась» (1912—1943)

Провідник ОУН Мелітополя. Помер від ран у в'язниці м. Мелітополя Запорізької обл.

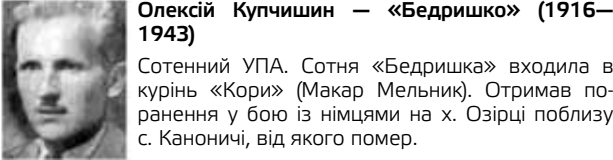
Семен Сапун (1893—1943)

Обласний провідник ОУН(б) Сумщини (1941—10.1942). Заарештований німецькою військовою контррозвідкою. Страчений і спалений у сумській в'язниці СД.

Гордій Вротновський — «Гордієнко», «Варва» (1915—1944)

Навесні 1943 створив сотню УПА. Рейдував із сотнею Житомирщиною та Хмельниччиною (07—09.1943). Командир куреня УПА (10.1943), який згодом залишив через хворобу. Переїхав у Галичину. У Львові став командиром боівки військово-польової жандармерії при штабі ВО «Башта». Схоплений і розстріляний німцями у 1944 р.

Олексій Купчишин — «Бедришко» (1916—1943)

Сотенний УПА. Сотня «Бедришка» входила в курінь «Кори» (Макар Мельник). Отримав поранення у бою із німцями на х. Озірці поблизу с. Каноничі, від якого помер.

Андрій Марченко — «Бурий» (1910—1942

Член ОУН(б), автор революційних пісень «Ми українські партизани», «Ми зродились із крові народу», «Чуєш, сурми грають...» та ін. Голова Луцької обласної управи (1941). Заарештований СД і закатований у тюрмі на вул. Лонцького у Львові.

Домазар Зенон-Зіновій — «Діброва», «Аркадій» (1913—1943)

У серпні 1941 р. командир сотні «Поліської Січі» під псевдонімом «Зенон Дуб». Згодом перебуває у підпіллі ОУН(м) в окупованому німцями Києві (осінь 1941). Очолює Крайовий провід ОУН(м) на Центральних українських землях (1942). У 1943 році схоплений німцями та розстріляний у Бабиному Яру.

Митрофан Радюк — «Буревій» (?—11.1943)

Сотенний УПА. Схоплений і розстріляний німцями поблизу смт Городниця Новоград-Волинського р-ну Житомирської обл.

Ілько Рачок — «Вільха», «Липей» (1917—1944)

Бунчужний сотні в легіоні «Роланд»/201-му шуцманшафт батальйоні (04.1941— 12.1942). Командир вишкільного куреня УНС ім. Євгена Коновальця «Чорні чорти» (07—11.1943), організатор і командир сотні «Льви» (03—04.1944) та куреня «Льви» (04—07.1944). Хорунжий, поручник УПА (посмертно). Загинув у німецькій облаві.

Антін Шкітак — «Омелян» (1917—1943)

Підстаршина в легіоні «Нахтігаль»/201-му шуцманшафт батальйоні (04.1941— 12.1942). Від літа 1943 р. організатор і командир вишкільного куреня УНС «Кривоніс II» в околицях сіл Бусовисько — Недільна в Карпатах. Загинув у бою із підрозділом СС та шуцполіції.

Степан Костемський — «Навісний», «Невинний» (1922—1944)

Сотенний УПА. Загинув у бою з німецькими окупантами під час засідки на автошляху Рівне — Луцьк поблизу с. Дерев'яне Рівненської обл.

Володимир Корсун— «Богун» (1923—1943)

Сотенний УПА. Загинув у бою з німцями.

Антон Бойко — «Шум», «Пожеретул» (1904—1944)

У 1943 р. призначений керівником СБ у курені УНС ім. Євгена Коновальця «Чорні чорти». Організував, вишколив і очолив сотню УПА, яка воювала з німцями та угорцями на території Косівського і Надвірнянського р-нів. Загинув біля с. Микуличин Надвірнянського р-ну.

Іван Панасюк — «Береза» (1912—1943)

Сотенний УПА. Загинув у бою з німцями в с. Підвисоке Радивилівського р-ну Рівненської обл. під час нападу на німецького ландвірта із охороною.

Никодим Ніколайчук — «Котляревський» (?—1943)

Сотенний УПА. Загинув у бою з німцями в урочищі Середня Пасіка у Монастирському лісі Шумського р-ну Тернопільської обл. влітку 1943 р.

Павло Савчук — «Довбуш» (1922—1944)

Сотенний УПА. Командир сотні ім. Галайди (04—05.1944) ВО «Буг». Загинув у бою з підрозділом вермахту в лісі поблизу с. Радванці Радехівського р-ну Львівської обл.

Іван Білан — «Лев» (1920—1943)

У 1943 р. командував сотнею на Рівненщині, рейдував у Житомирській обл. Загинув у бою із німцями у с. Пруски Гощанського р-ну.

Степан Данилюк — «Довгий» (?—1943)

Сотенний УПА. Ймовірно, в загоні УПА ім. Богуна. Загинув у бою з німцями в с. Хром'яків Ківерцівського р-ну Волинської обл.

ЄВРОПА ПРОТИ НАЦИЗМУ

**Рухи Опору в
Центрально-Східній та
Південній Європі мали
дві течії: національну та
комуністичну. Партизани
часто вели між собою
жорстоку боротьбу, але
спільним ворогом був
нацизм.**

Югославія

Югославія була окупована німецько-італійськими військами у квітні 1941 р. На уламках королівської армії утворилися партизанські загони Югославського війська на Батьківщині (четники). Паралельно Комуністична партія Югославії розгорнула Народно-визвольну армію Югославії.

Попервах обидва рухи об'єднали сили і влітку-восени 1941 р. підняли в Сербії антинімецьке повстання. Проте вони мали суперечності не лише в ідеології, а й у поглядах на методи боротьби: четники хотіли обмежити вплив комуністів, а останні застосовували терор проти «буржуазних» класів. Зрештою ці розбіжності призвели до безповоротного розколу між ними. На фоні боротьби проти окупантів у Югославії точилася справжня кривава громадянська війна.

Четники

Югославське військо на Батьківщині воювало за відновлення королівства Югославія як парламентарної монархії.

Боротьба четників проти окупантів протягом 1941—1944 рр. набувала різної інтенсивності, але повністю не припинялася. Німецько-італійські війська провели 25 антипартизанських операцій з метою ліквідації націоналістичного руху Опору. За голову головнокомандувача четників генерала Дражи Михайловича нацисти оголошували нагороду в 100 тис. марок.

Проте ворожість до партизанів штовхала деяких четницьких воєвод до співпраці з німцями та італійцями. Переслідуючи четників у Сербії, окупанти використовували їх боротьбу проти партизанів у Чорногорії та Хорватії на свою користь.

Незважаючи на це, відомо, що за роки війни біля 10 тис. четників полягли в боях із нацистами, ще близько 16 тис. загинуло в нацистських таборах. Біля 140 тис. націоналістів були вбиті в боях із партизанами і розстріляні в полоні комуністами, німцями та хорватськими усташами. До 1944 р. загони ЮВНБ врятували біля 700 англо-американських пілотів, збитих над Югославією.

По закінченні війни загони четників продовжували боротьбу вже проти нової комуністичної влади. Але в 1946 р. югославська держбезпека взяла Михайловича в полон, і четницький антикомуністичний рух різко пішов на спад. Хоча дрібні загони (до 1 600 бійців) ще діяли в гірських і лісових районах Боснії і Герцеговини до листопада 1952 р.

Партизани

Після поразки повстання в Сербії в жовтні — грудні 1941 р. та розладу з четниками загони Народно-визвольної армії Югославії відступили до Боснії. Ця операція стала відомою як Перший ворожий наступ проти партизанів. Усього таких великих наступів, коли окупанти застосовували цілі дивізії війська, танки й авіацію, за 1941—1944 рр. відбулося сім.

До літа 1944 р. партизанський рух досяг неабияких успіхів і контролював великі території сільської місцевості в Чорногорії, Боснії та Герцеговині й Хорватії. На той час НВАЮ була однією з найбільших партизанських армій у Європі (800 тис. бійців). Надалі стратегічна ініціатива була цілком у руках партизанів. З наближенням Червоної армії до кордонів Югославії влітку 1944 р. Тіто розгорнув наступ на Сербію. 20 жовтня спільно з радянськими військами партизани входять у Белград. 1 березня 1945 р. НВАЮ було перейменовано на Югославську армію, що стала збройними силами комуністичної держави.

Партизани вирізнялися жорстокістю не тільки до німецько-італійських окупантів, але й до всіх, незгодних з їхньою політикою. Терор, який комуністи розгорнули проти духовенства та «буржуазних» класів, історики порівнюють з «червоним терором» більшовиків під час Громадянської війни в Росії. Коли югославська Компартія прийшла до влади, переслідування політичних опонентів і «класових ворогів» стало державною політикою.

Польща

Партизанську війну проти нацистів у Польщі провадив цілий спектр формувань з неоднорідним політичним забарвленням. Найбільшою серед національних сил була Армія Крайова. Комуністичні партизани була об'єднані в Армію Людову.

Армія Крайова

Найпотужнішою організацією польського руху Опору була Армія Крайова, що виникла відразу після окупації країни в 1939 р. спершу як Союз збройної боротьби. АК позиціонувала себе як загальнонаціональна й надпартійна структура, підпорядкована польському уряду на вигнанні.

Головне командування АК, попри офіційну співпрацю з СРСР, дотримувалося концепції «двох ворогів», яка полягала в розрахунку на взаємне виснаження Німеччини та Радянського Союзу у війні. У вирішальний момент АК повинна була підняти повстання, вигнати нацистів і не допустити Червону армію в країну (операція «Буря»). За 1941—1944 рр. підпільники здійснили 25,1 тис. акцій саботажу, пустили під укіс 732 поїзди та вчинили 5,7 тис. замахів на окупантів.

З наближенням радянських військ до польської столиці Армія Крайова підняла повстання в окупованому місті. Однак Варшавське повстання (1 серпня — 2 жовтня 1944 р.) нещадно придушили війська обер-групенфюрера СС фон дем Баха, а саме місто було майже стерте з лиця землі.

У лютому 1945 р. еміграційний уряд розпустив АК. Але частина бійців у складі організацій «Воля і незалежність», «Національний військовий союз», «Громадянська Армія Крайова» та ін. продовжила боротьбу вже проти нового комуністичного режиму. Організований опір цих «проклятих солдатів» тривав до 1947 р., хоча останній партизан Юзеф Франчак загинув у засідці тільки в 1963 р.

Після радянської окупації Польщі АЛ об'єдналася з радянською дивізією ім. Т. Костюшка в Народне Військо Польське, яке стало офіційними зброй-

ними силами комуністичної Польщі. Частини НВП воювали проти польського антикомуністичного підпілля та УПА, а також забезпечували депортації українців в межах операції «Вісла».

Армія Людова

У 1942 р. польські комуністи об'єдналися в Польську робітничу партію, яка мала за мету встановлення в Польщі дружнього до СРСР комуністичного режиму. Її збройним крилом стала Гвардія Людова. Протягом 1942—1943 рр. підрозділи ГЛ провели біля 1 400 операцій, в т.ч. 237 боїв з окупантами, та звільнили до 2 000 в'язнів. 30 листопада 1942 р. підпільники здійснили наліт на німецький ощадний банк у Варшаві, звідки викрали понад 1 млн злотих. 22—24 квітня 1943 р. загони ГЛ спільно з радянськими партизанами вели бої з каральною експедицією силою в 7 тис. солдатів і 20 літаків у Парчевських лісах під Любліном.

У 1944 р. ГЛ реорганізувалася в Армію Людову. У червні АЛ спільно з Батальйонами Хлопськими (збройним крилом Селянської партії) та радянськими партизанами вела тяжкі бої з німцями в Янівських лісах і Сольській пущі Люблінського воєводства.

Стосунки АЛ з АК були неприязними, хоча мирними. Біля 1 800 комуністичних партизанів узяли участь у Варшавському повстанні. Проте між ГЛ-АЛ і Національними збройними силами — партизанським формуванням праворадикальної орієнтації — дійшло до взаємної боротьби.

Після радянської окупації Польщі АЛ об'єдналася з радянською дивізією ім. Т. Костюшка в Народне Військо Польське, яке стало офіційними збройними силами комуністичної Польщі. Частини НВП воювали проти польського антикомуністичного підпілля та УПА, а також забезпечували депортації українців в межах операції «Вісла».

Греція

Партизани Народно-визвольної армії Греції (ЕЛАС). Влітку 1943 р. за участі ЕЛАС було проведено серію операцій під кодовою назвою «Тварини». Вона полягала у відверненні уваги німецьких військ від десантної операції Союзників на Сицилії шляхом проведення диверсій в інших районах.

Греція впала під ударами військ Німеччини та Італії у квітні 1941 р. відразу після Югославії. Як і в інших країнах Європи, місцевий рух Опору не був єдиним.

Грецька компартія згуртувала навколо себе в рамках Національно-визвольного фронту (ЕАМ) не тільки своїх прихильників, а й багатьох противників відновлення монархії. З грудня 1941 р. діяло її військове крило — Народно-визвольна армія Греції (ЕЛАС), чия чисельність на своєму піку досягала 50—70 тис. вояків.

Другими за впливом були Народні групи грецьких партизанів (14 тис. бійців) під політичним проводом Національно-республіканської грецької ліги (ЕДЕС). ЕДЕС сповідувала ідеї націоналізму й соціалізму і була головним конкурентом комуністів.

Найменшою організацією було Національне і соціальне визволення (ЕККА), що постало восени 1942 р. Під своєю командою воно мало тільки один полк силою в 1—1,5 тис. вояків. Політичною платформою ЕККА було поєднання ідей лібералізму й націоналізму.

Усі партизанські армії прагнули вигнати окупантів і в той же час змагалися між собою. Військова місія Союзників, яка таємно діяла в Греції, намагалася примирити їх заради спільної мети. 25 листопада 1942 р. під керівництвом британських офіцерів загони ЕДЕС і ЕЛАС разом підірвали віадук через р. Горгопотамос у Центральній Греції (операція «Харлінг»). Врешті, 5 липня 1943 р. всі три формування за британським посередництвом уклали Національну угоду і зобов'язалися об'єднати зусилля в боротьбі проти загарбників.

Та в жовтні 1943 р. партизани-комуністи порушили угоду й почали нападати на загони республіканців. ЕДЕС змогла уникнути поразки, але 42-й

полк ЕККА 14 квітня 1944 р. партизани розгромили, а його командира Дімітроса Псарроса стратили. Так розпочався перший етап громадянської війни, яка на повну розгорілася після визволення.

На завершальному етапі німецької окупації у вересні 1944 р. грецькі партизани завдали серію ударів по частинах німецької армії, що відступали (операція «Ковчег»). У підсумку за роки окупації грецький рух Опору відтягнув на себе 300 тис. солдатів країн Осі.

Союзники, які висадилися в Греції, привели до влади націоналістів та відновили монархію. На початку 1945 р. ЕЛАС було офіційно розформовано, проте в 1946 р. Комуністична партія відродила своє бойове крило у формі Демократичної армії Греції. Наступні три роки в країні точилася громадянська війна, яка завершилася перемогою урядових сил.

ПОРТРЕТ ПОВТСТАНЦЯ

Середньостатистичний повстанець був молодого людиною з селянської родини, рідше — з ремісників чи робітників. УПА для більшості з них стала першим військовим досвідом. Загроза репресій рідних змушувала їх приховувати власні імена під псевдонімами.

Функційні відзнаки УПА (прийняті наказом 3/44 Головного військового штабу УПА від 27.01.1944 р.)

* Жовті відзнаки носили штабні старшини, зокрема: шефи штабів, інспектори, начальники відділів штабів, бунчужні.

** Зелені відзнаки носили особисті помічники керівних старшин.

Відзнака на рукаві була вдвічі більшою, ніж на комірі.

Узагальнюючий портрет типового українського повстанця

(на прикладі групи «Богун» УПА-Північ
на зламі 1943—1944 рр.)

українець (98,2 %)

народився в місцевості,
яка територіально входила
до Воєнної округи
(78,41 %)

уродженець села
або невеликого містечка

хлібороб, ремісник чи
робітник
(понад 90 % випадків)

віком від 18 до 28 років
(понад 70 % випадків)

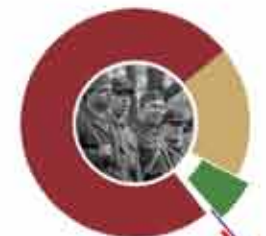
з початковою або неповною
середньою освітою
(близько 65 %)

неодружений і бездітний
(75 %)

до приходу в УПА переважно
не був знайомий з військовою
службою (57,86 % випадків)

78,41% місцеві вояки
21,59% немісцеві вояки

0,62% — 17 років
74,48% — 18—28 років
18,51% — 29—35 років
6,04% — 36—45 років
0,2% — старше 45 років

90,8% уродженці сіл
9,2% уродженці міст і містечок

78,82% — хлібороби
1,24% — службовці
16,47% — робітники та ремісники
0,76% — медичні працівники
0,69% — вчителі
0,48% — студенти
0,48% — диригенти і музиканти
0,34% — агрономи
0,34% — професійні військові
0,34% — інші

ПРОТИ РАДЯНСЬКОЇ ДИКТАТУРИ

Кінець Другої Світової війни став для УПА початком війни з радянським тоталітаризмом.

Війна УПА на два фронти розпочалася ще під час німецької окупації — з початком передислокації радянських партизанів. Червоні готували повернення радянської влади, вояки УПА — відновлення незалежності України. Тому бої між ними спалахнули відразу — взимку 1943 р. Крім боротьби через ідеологічні суперечності, УПА доводилося обороняти селян від «червоних», які не гребували мародерством та грабунками.

Після вигнання нацистів відомі партизанські командири (Олександр Сабуров, Михайло Наумов) посіли високі посади в НКВД і воювали з УПА. А колишній начальник Українського штабу партизанського руху, заступник наркома НКВД Тимофій Строкач став головним організатором атак на визвольний рух.

На початку 1944 р. підрозділи УПА-Північ зіткнулися з радянськими військами, що переходили фронт на Рівненщині. У березні — квітні червоні прийшли на Тернопільщину, улітку — на Львівщину та Івано-Франківщину.

Відразу за фронтом з'являлися чекісти — війська НКВД з охорони тилу, Внутрішні та Прикордонні війська НКВД. Саме вони були головним ворогом.

Ще в лютому 1944 р. повстанці атакували волинські районні центри Володимирець, Тучин, Висоцьк, Морочне, Деражне та інші. В одній із сутичок загинув командувач 1-го Українського фронту генерал Микола Ватутін. Це змусило керівництво НКВД активізуватися.

Найбільшим зіткненням УПА з ВВ НКВД стали бої у Кременецьких лісах навколо урочища Гурби на межі Рівненщини й Тернопільщини навесні 1944 р., коли 3—4 тис. бійців прорвалися з кільця оточення, яке налічувало, за різними даними, 15—30 тис. радянських солдатів.

Успішними були бої куреня «Сіроманці» та двох сотень УПА 30 вересня 1 жовтня 1944 р. на Львівщині. Півтори тисячі солдатів із двох батальйонів ВВ НКВД за підтримки 5 танків атакували повстанців в Унівському лісі. 8 годин упівці відбивали атаки чекістів, а вночі пішли на прорив. Наступного дня, підбивши танк, курінь відірвався від переслідування.

Зосередивши всі можливі сили, комуністичне керівництво розпочало тотальний наступ з ме-

тою «остаточного розгрому» УПА.

З 10 січня по 15 березня 1945 р. Внутрішні й Прикордонні війська НКВД, винищувальні батальйони і частини Червоної армії заблокували всі ліси Західної України. Однак ця операція, що дістала назву першої «Великої блокади», не призвела до ліквідації УПА та підпілля ОУН. За очевидно неповними радянськими даними, в лавах повстанських підрозділів усе ще перебувало 25,4 тис. осіб. Далі у партійних звітах «остаточні розгроми УПА» звучали не раз і не два.

Неспроможність покінчити з УПА одним махом радянські спецслужби маскували накрученою статистикою. Щороку НКВД УРСР видавав нагора фантастичні цифри вбитих і полонених повстанців, які мали свідчити про високу ефективність органів держбезпеки. Але якщо порівнювати офіційні дані з підрахунками істориків, вийде, що УПА втратила більше людей, ніж мала у своїх лавах за всю історію.

Наприклад, підбиваючи підсумки боїв з УПА у 1944—1945 рр. НКВД УРСР рапортував, що в майже 40 тис. їхніх операцій вбито 103 313 повстанців, полонено 126 744, і ще 50 058 вийшли з повинною. Натомість, підрахунки сучасних істориків дозволяють говорити лише про 7 000—8 000 загиблих упівців за неповні два останні роки світової війни. В той же час 4 600—5 300 радянських солдатів і представників влади загинули, були поранені й узяті в полон.

Лише у 1945 році ЦК КП(б)У чотири рази ухвалював постанови «Про ліквідацію залишків банд українсько-німецьких націоналістів», які раз за разом визначали нові строки «остаточної ліквідації». Та націоналістичне підпілля демонструвало подиву гідну здатність до відновлення та мало досить сил, аби провадити наступальну тактику.

ОРГАНІЗАЦІЙНА І ТЕРИТОРІАЛЬНА СТРУКТУРА УПА

Загалом через лави УПА
пройшло близько 100 тис. осіб.
Чисельність у 1944 р. становила
30—40 тис. У 1944 р. УПА діяла
на території в 150 тис. кв. км
з населенням в 15 млн осіб.
Підпілля ОУН діяло на всій
території України, включно з
Кримом і Донбасом.

УПА-Захід

Луцький Олександр — «Беркут» (1910—1946) — заступник військового референта Проводу ОУН (1943), у травні призначений командиром УНС, а згодом, у грудні, крайової групи УПА-Захід (1943—1944). Член Проводу ОУН і ГВШ УПА.

Сидор Василь — «Шелест» (1910—1949) — військовий референт крайової екіпівки ОУН на Західно-українських землях (1940 р.), викладач військових курсів ОУН у Кракові (1940—1941 рр.), учасник Другого Великого Збору ОУН (1941 р.). Влітку 1943 р. очолював оперативний відділ КВШ УПА на Північно-західних українських землях. Крайовий командир УПА-Захід (1944—1949 рр.). Нагороджений Срібним Хрестом Бойової Заслуги II класу. Полковник УПА. Загинув разом з дружиною у власній криївці, атакованій опергрупою МГБ.

- Військова округа — 1 «Башта»
- Військова округа — 2 «Буг»
- Військова округа — 3 «Лисоня»
- Військова округа — 4 «Говерля»
- Військова округа — 5 «Маківка»
- Військова округа — 6 «Сян»

Дмитро Клячківський — «Клим Савур» (1911—1945). Засуджений на «каторгу 59-ти» до смертної кари, визволився з в'язниці в Бердичеві на початку липня 1941 р. Крайовий провідник ОУН на Північно-західних землях (січень 1942 р. — 1945 р.). Член Проводу ОУН, один з організаторів УПА, командир УПА (правень — листопад 1943 р.), командир УПА-Північ (грудень 1943 р. — квітень 1945 р.). Полковник УПА.

Козак Микола — «Смоук» (1914—1949). 1945 р. — референт СБ ОУН та в. о. провідника ОУН на Північно-західних українських землях. Керував масштабною «нисткою» організаційного активу від ворожого впливу. 1946—1948 рр. — провідник ОУН на Північно-західних українських землях. Загинув у криївці під час бою з опергрупою МГБ, покінчивши життя самогубством. Майор УПА.

Галаса Василь — «Зенон» (1920—2002) — організував перші підрозділи УПА на Перемишлі (поч. 1944 р.). 1945—1947 рр. — заступник провідника, політичний референт Закарпатського краю ОУН. В травні 1948 р. Роман Шухевич призначив його делегатом Проводу ОУН на території Волинської та Рівненської обл. для владнання конфлікту між Степаном Янишевським і Миколою Козаком. Від липня 1948 р. до 1953 р. — провідник ОУН на Північно-західних українських землях. У липні 1953 р. був захоплений разом з дружиною агентурно-бойовою групою. Сидів у в'язниці МВД-КГБ Києва і Москви та виправно-трудових колоніях Житомира і Білечів на Київщині. Полковник УПА. Нагороджений Срібним Хрестом Заслуги.

Литвинчук Іван — «Дубовий» (1919/1920—1951). Командир Н групи УПА (правень 1943 р.). Командир групи «Заграва» (до поч. 1943 р. — березень 1944 р.), командир ГО «Завихост» (з серпня 1944 р.). Командир УПА-Північ (квітень 1946 — січень 1951). Полковник УПА.

- Військова округа «Заграва»
- Військова округа «Богун»
- Військова округа «Турів»
- Військова округа «Тютюнник»
- Військова округа «Мазепа»
- З'єднання груп №33 «Завихост»
- З'єднання груп №44

«Гармаш», «Вулкан» (7—1946) — заступник командира УПА-Південь (1945), командир з'єднання «Холодний Яр», командир УПА-Південь (грудень 1945 р. — 1946 р.). Сотник УПА, відзначений Золотим Хрестом Бойової Заслуги II кл., Срібним Хрестом Бойової Заслуги I кл.

Котик Семен — «Докс», «Вир» (1915—1945) — влітку 1943-го командир сотні Дубенського куреня Південної групи УПА. Протягом 1943 р. сотні під керівництвом Котика провели 17 боїв з німцями. Командир з'єднання «Холодний Яр» (поч. 1945), командир УПА-Південь (1945). Сотник УПА, відзначений Бронзовим Хрестом бойової заслуги.

Кондрас Михайло — «Великан», «Миша» (1912—1948) — командир з'єднання «Холодний Яр» (кін. літа 1946), командир УПА-Південь (кін. літа — осінь 1946 р.). Поручник УПА.

Олійник Петро — «Еней» (1909—1946). У 1942 р. перебував на Дніпропетровщині як обласний провідник ОУН. Потрапив у німецьку в'язницю. Був визволений з'єднанням оуністською бойовою. Командир групи УПА «Богун» (травень 1943 — червень 1944), командир УПА на терені ПЗК (з 1.12.1945). Загинув у бою з підрозділом НКВД. Майор УПА. Нагороджений Бронзовим Хрестом Заслуги.

УПА-Північ

УПА-Південь

Роман Шухевич — «Тарас Чупринка» (1907—1950)

Обійняв пост Головного командира УПА наприкінці 1943 р., змінивши Дмитра Клячківського — «Клима Савура». Із 1944 р. був водночас командувачем УПА і керівником всього визвольного руху.

Структурував підпілля так, що воно здійснювало максимум функцій, притаманних державі: політичну у формі Українського

Із сином Юрієм, 1940 р.

головної визвольної ради, дипломатичну — закордонне предствництво УГВР та Закордонні частини ОУН, суд, органи правопорядку, медичну, інформаційну та інші служби.

За свою діяльність він заплатив високу ціну — дружину Наталію арештували 1945 р. і через два роки слідства відправили у табори та на заслання. Батьки перебували під постійним наглядом спецслужб. Діти — Юрко та Марія — опинилися у дитбудинку спершу на Київщині, пізніше в Донецькій обл.

Своїм основним завданням вважав, крім боротьби з ворогом, збереження сил до вирішального моменту. З цією метою двічі провів реорганізацію, яка дозволила зберегти боєздатність УПА до середини 1950-х рр.

Роман Шухевич вважав стратегічними напрямками, крім збройного опору, протидію комуністичній пропаганді й нав'язуванню радянської системи цінностей, тому розвивав інформаційний фронт. Правильність його розрахунку підтвер-

див ворог — за підпільними виданнями полювали не менше, ніж за живими повстанцями.

Роман Шухевич очолював антирадянський спротив сім років, при цьому не ховався постійно у криївках, навпаки — уникав їх. Обходити радянські спецслужби допомагали відпрацьовані методи конспірації та відданість зв'язкових і охоронців. Ніхто, включно з вищими командирами, не знав, куди, в який час і яким маршрутом його приведуть на зустріч з головнокомандувачем. Також існували суворі правила користування підпільними квартирами та пунктами зв'язку.

Коли чекістам таки вдалося 5 березня 1950 р. виявити місцезнаходження Головного командира в Білогорщі біля Львова, група захоплення налічувала близько тисячі солдатів. Та взяти живим Головного командира УПА все одно не вдалося.

Місце поховання генерала Шухевича досі невідоме. Попри відкритий доступ до архівів КГБ, інформації про це в Україні немає. Московські архіви недоступні ще на десятиліття.

Роман Шухевич — «Тур», Дмитро Грицай — «Перебийніс» і Катерина Мешко — «Верещак» на Конференції поневолених народів Сходу Європи й Азії. 21—23 листопада 1943 р., с. Ілляшівка Острозького району Рівненської обл.

Василь Кук — «Юрко», «Леміш», «Коваль» (1913—2007)

Очолив УПА після загибелі Романа Шухевича. На момент вступу на посаду був одним з найдосвідченіших підпільників: його стаж боротьби починався ще у 1929 р., коли приєднався до Юнацтва ОУН, а з 1937 р. — перейшов у глибоке підпілля. Перебував у конспірації протягом польської, радянської, нацистської та ще одної радянської «влад». У 1940 р. написав підручник з конспірації «Пашні буряки».

У 1941 р. він вирушив у східному напрямку як командир Київської похідної групи. Завданням було дістатися до Києва і повторити там проголошення відновлення Української держави. До Києва група так і не добралась, 31 серпня у Василькові їх заарештувала нацистська поліція безпеки. Та із полону Куку вдалося втекти.

Василь Кук почав формувати мережу підпілля на Східній та Південній Україні. Там одружився з Ульяною Крюченко, родом з Дніпропетровщини. Знання про реалії Наддніпрянщини та Сходу України він використав у ґрунтовній аналітичній праці «Колгоспне рабство» — критиці колективного господарювання.

У 1944 р. командував УПА-Південь. З 1947 р. був заступником Романа Шухевича. 1952 р. отримав звання генерал-хорунжого.

Кук очолив підпілля у той час, коли вже було очевидно, що радянська імперія сильніша. Попри все, завдяки вмінням і досвіду Василя Кука, визвольний рух діяв, доки він керував.

У 1954 р. Василя Кука у результаті спланованої провокації захопили в полон і негайно перевезли до Києва, де утримували в тюрмі КГБ. Його обробляли ідеологічно і допитували — саме завдяки цьому в матеріалах справи Кука збереглося

чимало інформації про визвольний рух і УПА зокрема. Але — ні слова про тих, хто ще був чи міг бути на волі.

Попри формальну згоду брати участь у іграх КГБ проти закордонних центрів ОУН та розвідок Заходу, усіляко затягував час і саботував. Єдиним, чого добилися чекісти, був підпис Кука під написаним ними зверненням до закордонного українства. Одночасно він виторгував звільнення ряду членів підпілля, які перебували у концтаборах.

Після виходу з в'язниці у 1960 р. відмовлявся писати антинаціоналістичні статті, спілкувався з дисидентами, зокрема Василем Стусом. Помер у незалежній Україні, за яку боровся, у 2007 р. Похований у рідному с. Красне на Львівщині.

Через 8 років по тому — 9 квітня 2015 р. — український парламент надав воякам УПА високий статус борців за незалежність України.

ОЗБРОЄННЯ, ОДНОСТРІЙ, НАГОРОДИ

Повстанці переробляли під свої потреби однострої і зброю всіх армій, які прокотилися Україною. Але відзнаки були тільки власні.

Однострій

Спочатку єдиної уніформи для підпільного війська не було. В перші місяці використовували запаси одяжі ОУН. З часом організували мережу підпільних майстерень для виготовлення уніформи, однак такі невеликі нелегальні підприємства не справлялись із потребами зростаючого війська.

Тому кожен відділ УПА самостійно намагався принаймі однаково обмундирувати стрільців, чи то в німецьку, чи радянську уніформу, яку здобували в боях.

Навесні 1943 р. до УПА перейшла певна кількість учасників допоміжної поліції райхскомісаріату «Україна» та Генерал-губернаторства, які мали свою уніформу усталеного зразка. Так в УПА з'являються уніформи, у які була одягнена поліція. Загалом використовувались такі трофейні однострої: радянські, німецькі, литовські, латвійські, чеські польські, угорські, словацькі, румунські уніформи, а інколи навіть — англійські.

Відтак склався вигляд вояків УПА, які мали частково цивільний одяг, трофейну уніформу чи самошивні полотняні мундири. Унікальним елементом строю були кепі-мазепинки або петлюрівки, з тризубами на них та на пряжках ременів. Для різних військових посад запровадили знаки розрізнення — спеціальні нашивки.

Відомі спроби створити єдиний однострій УПА. Проекти уніформ та знаків розрізнення спроектували повстанці на Волині та Поліссі. Деякі елементи з цього проекту навіть встигли реалізувати на практиці.

Озброєння

Українські повстанці понад 20 років вели боротьбу, використовуючи виключно трофейні зразки, захоплені під час бойових акцій. Повстанці мали зброю багатьох країн — учасниць війни: радянську, німецьку, польську, чеську, угорську. Траплялася й доволі «екзотична», як на Україну, японська, італійська, французька та американська.

Найпоширеніші види озброєння в УПА:

- гвинтівки і карабіни (російські системи Мосіна зразка 1891/1938 р. та самозарядна гвинтівка СВТ-40; німецькі системи Маузера та самозарядна гвинтівка G-43(W) конструкції Вальтера та інші);
- пістолети-кулемети (радянські ППД 34/40, ППШ-41, ППС-43, німецькі MP-35 конструкції Бергмана та MP-40; угорський 39M, 43M);
- ручні кулемети (російський ДП-27 системи Дегтярьова, німецький MG-34, угорський 31M «Солотурн»);
- револьвери і пістолети (російський револьвер системи Нагана зразка 1895/1930 та пістолет ТТ зразка 1930/1933 р.; німецькі P-626 системи Браунінга, P-38 системи Вальтера, P-8 системи «Парабелум»);
- ручні гранати (російська РГ-42, Ф-1; німецька M-24 та M-39) та інші;
- гармати та міномети.

Для масштабних боїв в УПА застосовували гармати та міномети. Окремі підрозділи мали по одній — дві гармати калібру 37—76 мм., іноді — батареї з двох-трьох 76 мм. гармат, посиленних важкими кулеметами. Та найпоширенішими артилерійськими засобами в УПА були 50—120 мм. міномети.

Нагороди і відзнаки

УПА — єдина підпільна армія, яка мала власну нагородну систему. Її запроваджено наказом Головної команди 27 січня 1944 р.

Пропозиції на відзначення чи підвищення ініціювали сотенні або вищі командири. Після затвердження підпільним парламентом — УГВР — або відповідним штабом, їх оголошували серед військових наказами, повідомлення часто друкували у підпільній періодиці. Нагороджених титулювали як «лицарів»: «Лицар Золотого Хреста Бойової Заслуги першого класу».

1947 р. УГВР поширила нагородження Хрестами Бойової Заслуги не тільки на вояків УПА, а й на всіх учасників збройного підпілля.

За дизайн нагород взявся Ніл Хасевич, відомий в Україні та на Заході митець, який від 1943-го перебував у підпіллі. У квітні 1950 р. художник подав на розгляд Головної команди УПА проекти нагород.

Загалом їх було 16: два проекти Хреста Бойової Заслуги, п'ять — Хреста Заслуги, три — медалі «За боротьбу в особливо важких умовах», чотири — відзнаки приналежності до УПА, два — відзнаки до 20-річчя ОУН. У листі художник детально описав, як виготовляти ордени, жетони та стяжки в підпільних умовах.

УГВР затвердила проекти вже через два місяці — 30 червня. Металеві відзнаки-хрести для всіх нагород з'явилися за рік. Більшість були виготовлені у Західній Німеччині. Окрім Хрестів Заслуги різних ступенів, які вважали орденами, УГВР встановила дві медалі: 6 червня 1948 р. — «За боротьбу в особливо важких умовах» та 10 жовтня 1952 р. — «10-річчя УПА».

ЗАПІЛЛЯ

Постачання, склади, медична служба — ці звичні для війська складові в підпільній УПА набули незвичного вигляду.

Спорудження криівки.

«Якось улітку 1950 р. спецпідрозділ МГБ виявив групу оунівців із 4 осіб. Оунівці заскочили в одну з хат хутора й дали бій... Оунівців було четверо, а вогонь вівся із семи точок? І все з'ясувалося тільки через кілька годин, коли в оборонців закінчилися набої і гранати. Окрім чотирьох оунівців із ще трьох автоматів, виявлених у хаті після бою, стріляли літня жінка, її донька й син-підліток. Ось чому автоматна стрілянина велася одночасно із семи точок...»

Епізод, який свідчить про характер стосунків між підпіллям ОУН і цивільними, зафіксував співробітник МГБ Георгій Санніков.

Виснажлива війна проти радянського режиму тривала понад десятиліття без зовнішніх джерел постачання. Секрет виживання УПА полягав у підтримці людей. Вони постачали повстанцям харчі, одяг, коней, переховували вояків, утримували поранених, вели розвідку. Під господарствами облаштовували бункери для підпільників і склади.

«Розвідка привела з собою дядька-закарпатчика... Дядько сказав, що хоч він бідний, але якщо треба для нашого війська харчів, то він може дати вівцю або бараболі. Рівно ж оповідав, що він пам'ятає Січових стрільців з часів світової війни і січовиків в час закарпатської війни з мадярами в 1939 р.».

Зі спогадів сотника УПА Петра Мельника — «Хмари» «В огні повстання».

Міщани забезпечували ті потреби, які було складно покрити з підручних запасів у селі: закуповували папір та фарбу для листівок, роздобували ліки та медичні інструменти. Збирали розвідувальні дані у міських військових і цивільних установах.

Симпатії селянства до боротьби УПА посилилися з початком колективізації. Антиколгоспна риторика та збройна протидія створенню колективних господарств збігалися з інтересами людей, які не бажали віддавати державі свою власність.

«Межиріцька сільрада.... 1472 чол. і 466 господарств. Населення в основному українці [...] симпатизувало бандерівським бандам й надавало їм допомогу. [Колишній колгоспник] Самосуд проводив вербування в бандерівську банду. До партизанського руху населення ставилося погано. Учасників у партизанських загонах у селі не було».

З «Довідки-характеристики Радомишльського району Житомирської області станом на 25.3.45 р.», складеної начальником райвідділу НКВД.

Завдяки підтримці людей командування УПА сформувало ефективну систему забезпечення підпільної армії. Організаційно за це відповідали тилловий відділ Головної команди УПА та господарча референтура мережі ОУН. Відтак військові підрозділи, які дислокувалися на певній території, чітко розуміли хто, коли і як має їх постачати. Мережа ОУН також відповідала за прийом на забезпечення відділів, які змінювали терен оперування. У великих рейдах кінця 1940-х через території, не населені українцями, припаси несли із собою або купували у місцевих (займатися реквізицією було заборонено).

Керівництво підпілля строго вимагало дотримання принципу добровільності та законності. Оскільки розрахуватися грошима не було можливості, ввели власні платіжні документи — «бофони». Назва походила від словосполучення «Бойовий фонд УПА», яким візувався кожен такий знак. За задумом, власникам бофонів мали відшкодувати уже в незалежній Україні.

Члени Кременецького надрайонного проводу в криівці. 1950 р.

Операції часто робили у похідних умовах. На фото: видалення зуба біля входу у криївку. Закерзоння, 1945 р.

Український Червоний хрест і медицина УПА

Організаторка Українського червоного хреста Катерина Зарицька — «Монета» із 1943 р. формує автономну медичну службу, що обслуговувала потреби підпільників. Після арешту Зарицьку замінила Галина Дидик — «Анна».

Медики складали окрему референтуру ОУН і забезпечували три напрями: медично-санітарний, фармацевтичний та відділ суспільної опіки — харитативний, який допомагав сім'ям арештованих чи загиблих.

Армія мала власну медичну службу, яку створювали одночасно з військовими підрозділами силами українських лікарів, зокрема Матвія Лотовича. Санітарна служба УПА підпорядковувалася командирам.

Ліків, інструментів, перев'язувальних матеріалів та досвідчених кадрів бракувало. До визволь-

ного руху закликали всіх, хто мав медичну підготовку. Під час німецької окупації допомагали євреям-лікарям утікати з гетто, багато з них після цього приєднувалися до УПА. У 1944 р. організували масштабну закупівлю ліків та інструментів, аби запастися перед початком тяжких боїв з НКВД. ОУН організовувала численні медичні курси та створила спеціальну мережу криївок-шпиталів. Лікарі та медсестри неодноразово гинули разом з пацієнтами у разі захоплення таких «лікарень» — Радянський Союз не визнавав їх і не надавав імунітету.

Особливим викликом стала епідемія тифу. Щоб побороти спалах, Любомир Полюга, прикинувшись польським підпільником, отримав у Інституті Мосінга у Львові дози протитифозних вакцин.

Криївки

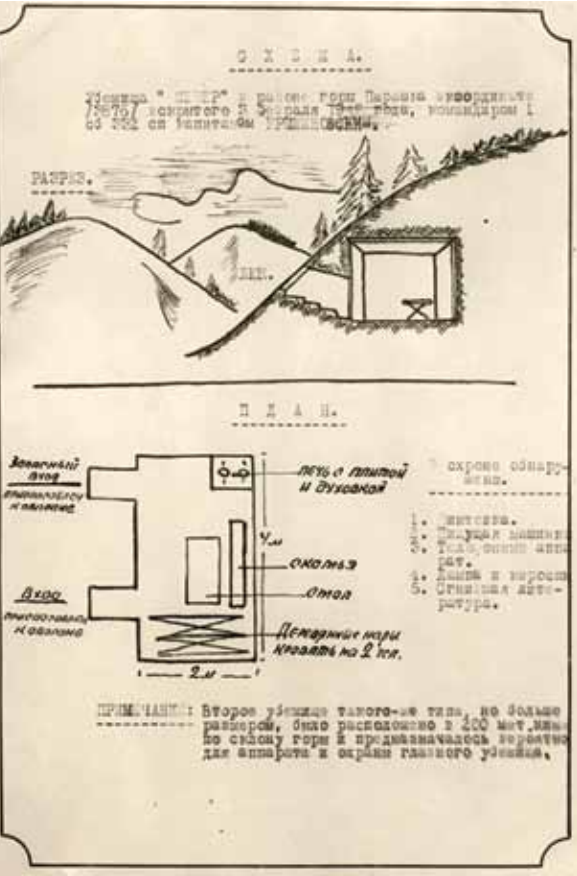
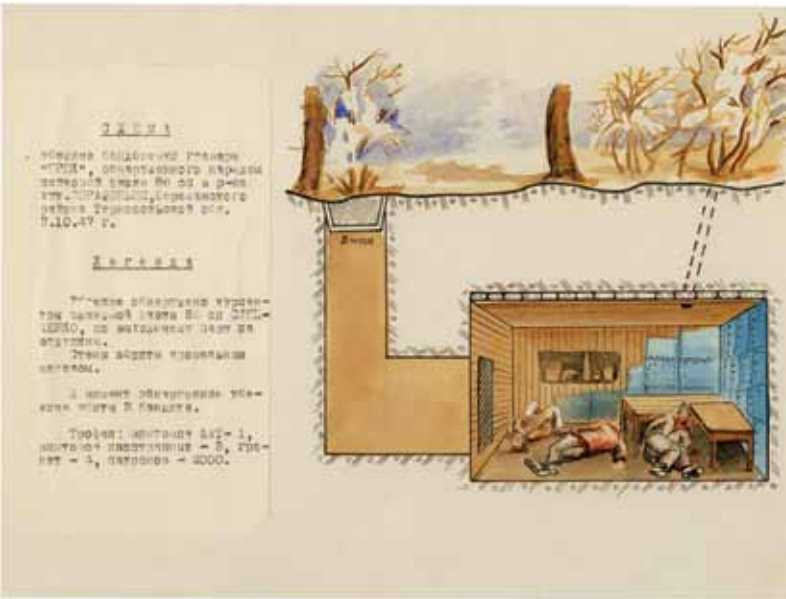
В умовах постійних боїв, сутичок, маневрів та облав УПА знайшла спосіб зберігати від ворога бази та запаси: надійно облаштовані підземні бункери — криївки. За необхідності у них жили.

Найпоширенішими були невеликі криївки для тимчасового сховку кількох осіб. На зимівлю споруджували великі бункери. Були криївки, призначені для пропагандистського осередку чи командування, криївки-шпиталі.

Облаштовані в місті чи селі, лісі чи полі — їх старанно маскували. Найбільш філігранним завданням було майстерно відвести дим та приховати сліди на шляху до сховку.

Будували сховище лише ті, хто мав там жити. Ґрунт відносили чимдалі. Стіни обшивали деревом — так береглися від сирості та осипання землі. Схованки мали вентиляційні та санітарні системи, могли мати кілька поверхів.

Один із бункерів, у якому містився Головний осередок пропаганди Проводу ОУН(б) на чолі з Петро Федунюм — «Полтавою», виявлений чекістами 3 лютого 1948 р.

РЕОРГАНІЗАЦІЯ ПІДПІЛЛЯ

«Велика блокада»
не знищила УПА.
Партизанська армія
змінила тактику.

Влітку 1945 р. знекровлена переважаючим ворогом, але не розгромлена УПА реорганізується: армія відтепер оперує значно меншими бойовими одиницями, виснажених, старших, багатодітних чи хворих бійців демобілізували або перевели в підпільну мережу ОУН. Невеликі збройні відділи мобільніші, значно легше маневрували та краще надавалися для ведення диверсійних дій та протидії пропаганді.

Таким чином Роман Шухевич готував армію до нових викликів. І вони не забарилися — з початком 1946 р. СРСР розпочинає найбільш масштабну і тривалу блокаду Західної України.

Чергова «Велика блокада» січня — травня 1946 р. мала на меті не лише знищити визвольний рух, а й забезпечити видимість добровільного приєднання Західної України до СРСР. Комуністичні «вибори» до Верховної Ради СРСР були інструментом легалізації окупації.

Протестуючи проти цього, повстанці поширили тисячі листівок, газет та брошур. Вони нищили документацію виборчих комісій, радянську агітацію, вчиняли напади на виборчі дільниці та ліквідували радянських функціонерів.

Тож комуністичній системі довелося докласти великих зусиль, щоб довести кампанію до кінця: у «блокаді» задіяли 229 тис. солдатів, сформували 3 349 армійських та майже 4 тис. інших гарнізонів, які заблокували села та містечка. На кожен район припадало в середньому по тисячі озброєних службовців. Прикордонні війська закрили кордони.

Людей силою та погрозами вивели до виборчих урн, аби засвідчити «демократичність» комуністичного режиму.

Реорганізація не зачепила Закерзоння та гористу місцевість Карпат, тут продовжували бої відділи УПА, об'єднані в сотні. Але на кінець 1949 р., згідно з постановою Української Головної Визвольної Ради та наказом Головної команди УПА, і їх

було реорганізовано або демобілізовано. Бойову діяльність тепер здійснювали боївки ОУН та Служби безпеки, організовуючи диверсії, засідки, саботажі й агітацію. Бойові акції спрямовували на послаблення впливу окупаційної адміністрації, на боротьбу з агентурою і, особливо, проти створення колгоспів.

«... [7 лютого 1946 року] в районі містечка Холодів Радехівського району Львівської обл. банда в кількості 30 чоловік напала на оперативно-військову групу в складі 6 чоловік. Бандити вбили: начальника секретаріату Головного управління по боротьбі з бандитизмом НКВД СРСР підполковника [Миколу] Крижановського, начальника відділення штабу 111-го прикордонного загону майора Волосенка, старшого оперуповноваженого Радехівського райвідділу НКВД молодшого лейтенанта Маркова, сержанта Криштала і бійця Раджанова, забрали пораненого сержанта Чуркіна...».

З доповідної записки наркома внутрішніх справ СРСР генерал-полковника Сергія Круглова на ім'я Йосипа Сталіна від 11 березня 1946 р.

Повстанці остаточно змінили форми боротьби: від широких повстанських та партизанських дій вони перейшли до тактики протистояння у формі збройного підпілля. Головним завданням стала інформаційна війна та поширення ідеї незалежності України. Відтак на провідне місце в структурі визвольного руху вийшла референтура пропаганди, яка поширювала інформацію, та Служба безпеки, яка гарантувала захист цієї роботи. Ця зміна наголосу в визвольній боротьбі виявилася стратегічно правильною: незважаючи на те, що репресивній системі вдалося розгромити збройний рух, вона виявилася безсилою супроти його цінностей та ідеалів, які зрештою перемогли цю систему.

ЗАКЕРЗОННЯ

Тільки тотальна депортація всіх українців пододала українське підпілля у комуністичній Польщі.

«Закерзоння» — південно-східні терени сучасної Польщі (частини Люблінського та Підкарпатського воєводств), які до 1947 р. були заселені здебільшого українцями. Назва походить від прізвища британського політика Джорджа Керзона, який ще 1919-го запропонував варіант територіального розмежування між українцями і поляками. Кордоном «лінія Керзона» стала лише після 1944-го, коли українські та польські терени опинилися під пануванням комуністів.

Розгортання УПА тут відбувалося пізніше, ніж на Волині та Галичині — навесні—влітку 1944 р. В лютому 1945-го посилилася охорона кордону між Польщею та СРСР і ускладнився зв'язок місцевого підпілля з Головною командою. Тож створили окремий Закерзонський край, на чолі з Ярославом Старухом. Восени цього року завершилося формування Военної округи «Сян», командиром якої став Мирослав Онишкевич.

Навесні 1945-го у Надсянні польські підпільники знищили кілька українських сіл, спонукаючи українців тікати. У відповідь відділи УПА ліквідували польські села, які вважали базою Армії Крайової. Подальшу ескалацію українсько-польської війни спинили переговори, а відтак — перемир'я між підпільними рухами. Врешті Закерзоння стало територією, де вдалося налагодити дієву співпрацю між українцями й поляками і навіть реалізувати спільні бойові операції.

Головним супротивником УПА на Закерзонні після цього стають збройні формування польської комуністичної влади. З вересня 1945-го Військо польське бере безпосередню участь у насильницькій депортації українців з рідних земель до СРСР. Зважаючи на це, Мирослав Онишкевич наказує всім відділам УПА почати масштабну збройну акцію на зрив депортації.

Наприкінці 1945-го — у першій половині 1946 р. акції УПА вилилися у повномасштабну партизан-

ську війну. Великі військові з'єднання — сотні та курені — вели наступальні бої з польською армією. Вояки УПА також агітували місцевих поляків боротися проти комуністів.

У війні з УПА польські солдати чинили воєнні злочини проти цивільних українців.

У квітні 1946 р. для боротьби з УПА створюється спеціальна операційна група «Жешув». В липні завершувався строк виселення в СРСР, тож тиск на українців посилювали. Відтак, на Закерзонні повстанці продовжують діяти сотнями і проводять масштабні операції — попри те, що в середині 1946 р. в рамках загальної реорганізації УПА військові підрозділи на решті території переформовуються у невеликі боївки.

Відповіддю режиму стала акція «Вісла», яка мала два завдання — ліквідація українського підпілля та повне виселення місцевих українців.

Для проведення операції польська влада зосередила близько 20 тис. солдат. Їм протистояли півтори тисячі вояків УПА та члени цивільної сітки ОУН. Після спустошення українських сіл повстанці залишилися без матеріальної бази. Тому командування УПА видало наказ про перехід частини закерзонських відділів на терени УРСР для продовження боротьби там, іншим належало пробиватися на Захід, до американської зони окупації Німеччини, щоб інформувати вільний світ про визвольну війну в Україні.

Підсумовуючи кількарічну боротьбу на Закерзонні, Ярослав Старух незадовго до загибелі писав:

«Безмір жертви крові і терпінь народу, принесений на цьому клепті української землі, та розмір і героїчність його боротьби творять таку величню карту історії, якої не було ще ніколи в минулих віках і тисячоліттях!».

ІНФОРМАЦІЙНА ВІЙНА

УПА боролася не тільки зброєю, а й вільним словом. За повстанськими листівками вороги полювали не менше, ніж за самими солдатами.

Підпільники працюють у криївці, Кременеччина, 1950 р.

Реалізація головної мети визвольного руху — національної революції, яка увінчається створенням незалежної України — потребувала сильної революційної організації та підтримки людей. Відповідно до цих завдань визначалися й цілі повстанської комунікації. Слід також було відповідати на зусилля Кремля із дискредитації визвольного руху.

Зміна тактики УПА після завершення Другої світової війни (перехід до боротьби меншими відділами, скорочення наступальних дій) потягла за собою збільшення ваги інформаційної війни. Референтури пропаганди набувають першочергового значення в структурі підпілля.

Повстанці використовували як давні («шептана пропаганда», безпосередні зустрічі з людьми) так і новітні інструменти (наприклад, радіо), але головним методом поширення інформації залишалися друковані тексти.

Інфраструктура (друкарське обладнання, папір, фарба) здобувалася ще на початку німецько-радянської війни у 1941 р. Для її оновлення проводили бойові операції і в час радянської окупації.

За підрахунками чекістів, протягом 1944—1954 рр. в українських підпільників вилучили 88 типографських станків, 88 копіювальних машин (ротаторів), понад 3 тонни типографського шрифту та 1 014 друкарських машинок.

УПА опублікувала 130 найменувань періодичних видань, півтисячі брошур, десятки навчальних книг, мемуарних, поетичних чи прозових збірок, тисячі листівок. Високоякісні роботи художника Ніла Хасевича не лише привертали увагу, але й створили унікальний стиль, за яким повстанську агітацію впізнавали в Україні та світі.

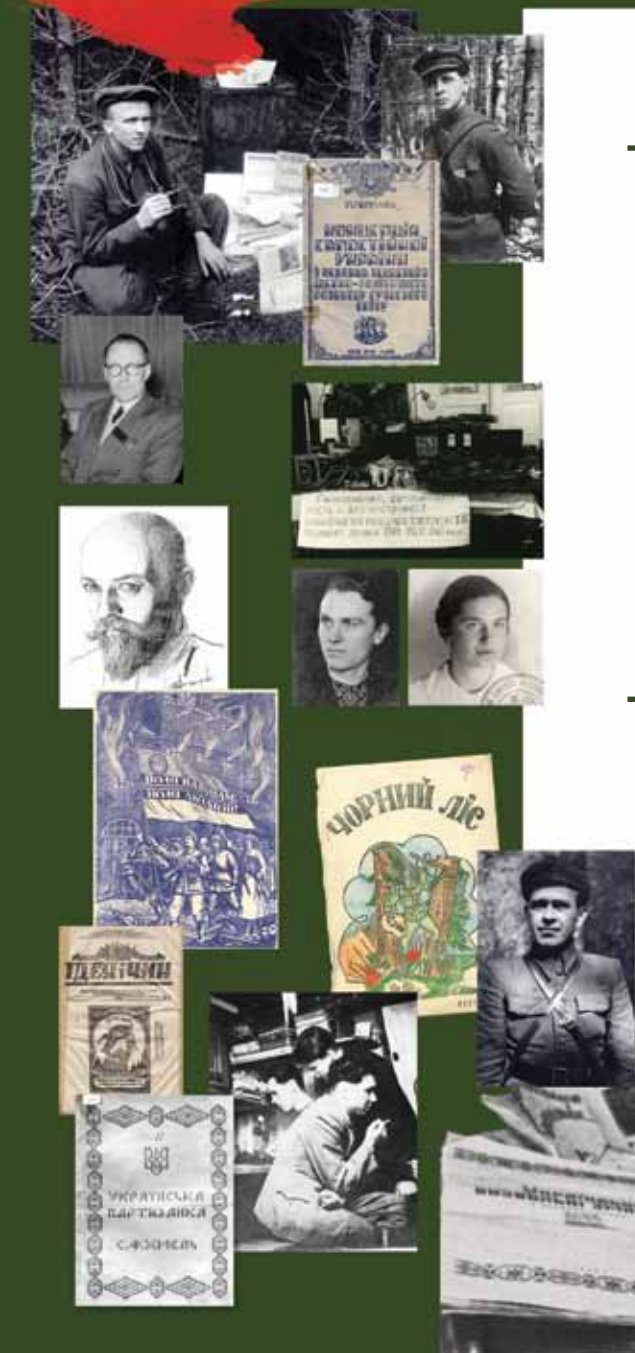
Стандартна листівка містила невеликий (щоб можна було швидко і непомітно перечитати) текст із описом проблеми та заклик до дій, часом була прикрашена малюнком (гравюрою). Їх друк та поширення потребували не так багато ресурсів та часу, тому листівки домінували серед видавничої продукції підпілля.

Цільовими аудиторіями повстанської комунікації були: самі учасники підпілля, українська громада загалом та ворог.

Членство слід було мотивувати та навчати, інформувати про події в світі, Україні, підпіллі. Для цього видавали навчальні матеріали та підручники.

Частково для потреб внутрішньої комунікації слугувала й підпільна преса, хоча вона здебільшого призначалася для ширшої аудиторії. Саме з підпільних медіа українці дізнавалися про цілі та методи боротьби українського підпілля.

Тут друкували аналітику з питань, які турбували людей (наприклад, колективізація чи становище української культури), критикували ключові ідейно-політичні засади радянського режиму. Публіцисти Йосип Позичанюк, Петро Федун, Осип Дяків доводили їх невідповідність вимогам ча-

суінтересам українського народу та навіть марксистським догмам. Вони чи не перші в світі аргументовано показали тотожність більшовизму та нацизму, його імперіалістичний характер.

Окремими книжечками виходили і художні твори про повстанське життя, наприклад, вірші Михайла Дяченка чи проза Богдани Світлик.

Інформаційна робота серед населення була спрямована на втримання та поширення лояльності людей до повстанців як запоруки продовження боротьби. Найбільш придатним для цього інструментом виявилися листівки. Тому більшість серед підготовлених підпіллям летючок були адресовані саме українцям.

З цим простим і дієвим методом агітації ішли й до тих, кого кидали на придушення визвольного руху. Звернення до радянських, польських,

чеських, словацьких вояків мали деморалізувати супротивника. Тут наголошувалось: вони не повинні боротися проти українських повстанців, а навпаки — об'єднатися для протистояння комуністичному режиму, який є спільним ворогом.

Головне гасло УПА було сформульоване в середовищі ОУН ще у 1940 р. — «Свобода народам! Свобода людині!». Ця фраза, розтиражована на тисячах примірників друкованої продукції, коротко і влучно демонструвала бачення повстанцями своїх цілей: у внутрішній політиці — побудова демократичної держави, у зовнішній — низка незалежних націй-держав.

УПА засобами інформаційної війни досягла дискредитації комуністичного режиму в очах місцевих українців. Влада на Західній Україні ніколи не отримала достатньої лояльності, не зуміла завадити домінуванню антирадянських настроїв, навіть після ліквідації ОУН та УПА. Навпаки, повстанцям вдалося втримати високий рівень національної свідомості українців, знищити яку тоталітарний режим не спромігся впродовж півстоліття.

Гніл Хасевич (1905—1952) — найвідоміший повстанський художник. Навчався у Варшавській академії мистецтв. Попри те, що був інвалідом (в дитинстві в результаті аварії втратив ногу), в роки Другої світової війни приєднався до українського підпілля. Підготував цілу серію дереворитів з історії УПА, оформляв повстанські видання та листівки, був розробником повстанських нагород. Загинув 4 березня 1952 р. під час штурму чекістами повстанської криївки.

Богдана Світлик — «Доля» (1918—1948) — навчалася на факультеті класичної філології Львівського університету, учасниця ОУН, ув'язнена польською владою у 1939 році. В роки Другої світової та після її завершення працювала в редакціях підпільних видань. Авторка кількох збірок оповідань, що друкувалися у підпіллі. Загинула в бою з МВД 29 грудня 1948 р.

«Ідея і Чин» — офіціоз ОУН, виходив у 1942—1946 рр. За цей час опубліковано десять номерів журналу накладом по кілька тисяч примірників.

Альберт Газенбрукс (1915—1979) — громадянин Бельгії, після початку Другої світової війни потрапив у німецький полон. В 1943 р. відправлений на Волинь, де приєднався до УПА. Під псевдонімом «Західний» був ведучим підпільної радіостанції ОУН «Самостійна Україна», готував програми французькою та англійською мовами. Радіостанція працювала у с. Ямельниця Сколівського р-ну Львівської обл. у 1943—1945 рр., 7 квітня 1945-го під час ефіру енкаведисти виявили криївку, де вона була розташована, і закидали її гранатами. Четверо підпільників загинули, важкопораненого Альберта Газенбрукса схопив НКВД. Вийшов на волю та повернувся в Бельгію щойно після смерті Сталіна у 1953 р.

Петро Федун — «Полтава» (1919—1951) — провідний ідеолог українського підпілля. Член ОУН з 1930-х років, навчався на медичному факультеті Львівського університету. В 1939 р. мобілізований до Червоної армії, брав участь у війні в Фінляндії, згодом у 1941-му — з німецькою армією. В підпіллі працював у структурах пропаганди, став керівником Головного осередку пропаганди ОУН. Загинув у сутичці з МГБ 23 грудня 1951 р.

ГАРЯЧА АРЕНА «ХОЛОДНОЇ ВІЙНИ»

Війна УПА була передовою лінією боротьби вільного світу проти комунізму.

Конфлікт між СРСР та західними союзниками спалахує відразу після завершення Другої світової війни. «Холодна війна» — термін, запропонований письменником Джорджем Орвелом у жовтні 1945-го. Наступного року колишній британський прем'єр Вінстон Черчилль заявив: Європу розділила «залізна завіса», за якою панують встановлені Москвою антидемократичні уряди.

Апетити Сталіна не обмежувалися територіями Східної Європи, які він отримав згідно домовленостей у Ялті. Комуністична агентура працювала в Західній Європі, Азії, Південній Америці. Протистояння в кінці 1940-х — на початку 1950-х загрожувало перерости у конфлікт світового масштабу.

Ймовірність нової війни керівництво українського підпілля розглядало як шанс для реалізації головної мети — відновлення незалежності України.

Українська головна визвольна рада — орган політичного керівництва визвольного руху — 1948 р. готує спеціальний пакет інформаційних матеріалів, який мали поширювати на випадок початку війни.

Напруження між Заходом та СРСР врешті вилилося у війну в Кореї в 1951 р. Досвід 1941 р. спонукав українських підпільників сподіватися на власні сили, а не на ворогів СРСР. Інструкції пояснювали: слід бути готовим до протистояння обом ворогуючим сторонам і головне — зберегти незалежність.

Недовіру до Заходу, попри війну з комуністами, зумовлювала відсутність чіткої позиції демократичних країн щодо української незалежності. Навіть в антирадянській пропаганді «холодної війни» західні уряди та медіа намагалися уникати теми України.

Відтак для ОУН та УПА актуальною зовнішньо-політичною концепцією залишалася вироблена ще в роки Другої світової ідея фронту поневолених народів. Нові геополітичні обставини зумовили її корекцію — акцент зміщується на народи, які потрапили під радянську окупацію після 1945 р. Польяки, словаки, чехи, угорці, румуни теж опинили-

ся за «залізною завісою» і УПА розглядала їх як головних союзників. Саме вони стають цільовою аудиторією пропаганди ОУН.

Протягом 1945—1950 рр. українські повстанці здійснили декілька пропагандистських рейдів на території Білорусі, Польщі, Чехословаччини та Румунії. 1950 р. упівці зробили невдалу спробу провести рейд до Литви, щоб об'єднати зусилля з «лісовими братами».

Поява УПА посилювала місцеві антикомуністичні рухи, спалахи яких фіксували після рейдів. Проте вони були надто слабкими для творення спільного фронту. Виняток становили польське підпілля, але його активність в кінці 1940-х пішла на спад, та повстанці країн Балтії, які перебували поза досяжністю українських.

Рейди відіграли ключову роль для інформування світової громадськості про боротьбу українців.

Діяльність УПА привернула увагу західних розвідок, які потребували відомостей про події в СРСР та цікавилися можливостями боротьби проти радянської влади. Контакт з українським підпіллям вони налагодили через представників в Європі (Закордонні частини ОУН та Закордонне представництво УГВР). Для українців співпраця з американською та британською розвідками була нагодою налагодити політичні зв'язки, необхідні для актуалізації української проблеми і отримання допомоги. Проте співпраця не набула широких масштабів, а обмежилася кількома десантами в Україну та поверненням груп кур'єрів назад за «залізну завісу». Одним із координаторів виявився представник британської розвідки та радянський агент Кім Філбі, який призвів до провалу кількох спільних операцій.

«Холодна війна» тривала понад 40 років і завершилася цілковитою поразкою СРСР. Проте, як і передбачали аналітики ОУН, остаточний розвал Союзу і відродження незалежних держав став результатом не так тиску країн Заходу, як потужних національних рухів опору, серед них — українського.

ПОМСТА МОСКВИ

Підступ, провокації, шантаж, облога та депортації — СРСР був змушений розпочати повномасштабну війну із українським визвольним рухом.

Вже на початку 1944 р. Радянський Союз спрямовує окремі фронтові частини Червоної армії проти УПА, а членів ОУН та прихильників підпілля атакує контррозвідка СМЕРШ. Із просуванням фронту підтягнулися війська НКВД.

Чекісти не тільки знищували повстанців у боях. Вони створювали агентурну мережу, щоб руйнувати рух із середини. На це була спрямована й антиповстанська пропаганда. Стрижнем інформаційних атак стала теза про зраду і злочини «українсько-німецьких буржуазних націоналістів» та про їхню співпрацю з «фашистськими окупантами».

Ключову роль відігравали сумнозвісні спецгрупи НКВД (офіційна назва «агентурно-бойові групи»). Основу цих формувань спершу становили підрозділи радянських партизанів, а згодом до них долучали завербованих учасників українського опору. Видаючи себе за українських повстанців, вони чинили насильство й свавілля щодо цивільних. Вже у червні 1945 р. в західних областях УРСР діяли 156 спецгруп у складі 1 783 осіб.

Ще одним інструментом чекістів стали винищувальні батальйони (в народі їх називали «стрибки» — від російської назви «истребительные батальоны»). Ці парамілітарні формування склалися із радянських активістів, вони охороняли новостворювані колгоспи, склади майна та іноді брали участь в бойових операціях.

Зміна тактики ОУН і УПА в другій половині 1945 р. на діяльність малими групами-боївками викликала реакцію радянської каральної системи: розпочалися масові прочісування території, облави, блокади.

Лише за період від грудня 1945 до лютого 1946 року, під час другої «Великої блокади» здійснено 15 562 такі операції. Чекісти вбили 4 200 українських повстанців та захопили в полон 9 400 осіб.

Визвольний рух пристосувався до нових умов і повністю перейшов у підпілля. Радянські «органи» на цьому етапі зосередилися на ліквідації «залишків» українського опору, насамперед — керівників і командирів.

Але лише 5 березня 1950 р. МГБ зуміло досягнути результату — у чекістській спецоперації загинув Головний командир УПА генерал-хорунжий Роман Шухевич. Його заступник і наступник Василь Кук продовжував керувати підпіллям до 24 травня 1954 р., коли його захопили у полон.

Упродовж першого десятиліття радянської окупації за участь у визвольному русі репресовано

півмільйона українців. Каральні органи убили понад 153 тис. й заарештували 134 тис. борців за українську незалежність. Водночас тоталітарна система вдавалася до жорсткого тиску на родини членів ОУН та вояків УПА. На Північ СРСР примусово виселили 206 664 осіб, з яких 187 893 — родичі повстанців.

Перший ешелон № 1516 до Красноярського краю вирушив зі станції Здолбунів на Рівненщині 7 травня 1944 р. з жінками, дітьми та людьми похилого віку. У 18 вагонах, як небезпечних злочинців, вивезли 451 родича повстанців.

У кожному селі Західної України комуністи складали списки, за якими без слідства та суду прирікали тисячі родин на важкі поневіряння. Виселяли й неповнолітніх, і немовлят. В нелюдських умовах чимало людей гинули ще в дорозі.

Вдосвіта 21 жовтня 1947 р. розпочалася наймасштабніша чистка території від незгідних — операція «Захід». Людей перевозили із 86 залізничних станцій західних областей України. У Львові, Чорткові, Дрогобичі, Рівному, Коломиї та Ковелі створили збірні пункти для прийому сімей націоналістів та відправлення їх на спецпоселення. Упродовж доби виселили 26 644 родини, всього 76 192 осіб: 18 866 чоловіків, 35 152 жінки та 22 174 дитини.

Засуджені українські націоналісти після відбуття покарання у концтаборах ГУЛАГу також змушені були жити на засланні. Навесні 1948 р. налічувалося майже 100 тис. спецпоселенців-бандерівців.

Депортації тривали до грудня 1952 р. Напередодні, у 1950 р., СРСР скасовує депортованим терміни й зобов'язує жити на чужині постійно. І хоча після смерті Сталіна із заслання відпускали висланців різних категорій, за вказівкою Генерального прокурора СРСР члени ОУН і УПА та їхні родини мусили залишалися там довічно. Цю норму повністю скасували лише 29 квітня 1964 р.

ОСТАННІ ПОВСТАНЦІ

Окремі повстанці не здалися до проголошення незалежності України. Ті ж, хто потрапив до ГУЛАГу, піднімають повстання.

Боротьба УПА — приклад найтривалішого спротиву комуністичній системі. Після арешту останнього Головного командира УПА Василя Кука у 1954 р. припинило існувати єдине керівництво повстанського руху. Але поодинокі групи українських націоналістів та підпільники-одинаки не складають зброї.

Остання боївка дала бій КГБ 14 квітня 1960 р. Понад 5 років знадобилося комуністичній спецслужбі, щоб вийти на слід трьох осіб, котрі діяли на кордоні Івано-Франківщини та Тернопільщини. Вояки неіснуючої вже УПА мали справну зброю, з якої 12 жовтня 1959 р. вбили оперуповноваженого районного відділу КГБ — Віктора Стороженка. Та володіли друкарською машинкою, на якій Петро Пасічний — «Чорний», Олег Цетнарський та Марія Пальчак друкували листівки, підписуючи різними датами та місцевостями, щоб створювати враження ширшого масштабу опору.

У 1967 р. відбувся останній відомий на сьогодні бій українського націоналіста із комуністичним режимом. Опергрупа КГБ вийшла на слід підпільника Юрія Михайлецького у с. Рукомиш на Тернопіллі. Облавники оточили місце виходу з криївки-печери та пробували викурити підпільника, вкинувши всередину дві димові шашки. Михайлецький, не бажаючи здаватись, обгорнув голову куфайкою, облився нафтою та заживо згорів.

Наступними роками КГБ час до часу натрапляло на того чи іншого з повстанців. Спецслужба не могла применшити пильності, хоч давно звітувала про остаточне подолання опору. Тим часом у містах ширився дисидентський рух, багато хто з його учасників були знайомі з повстанцями.

Але попри зусилля і періодичні успіхи наступними роками, КГБ так і не переловив усіх повстанців. Ярослав Галушак з Івано-Франківщини вийшов з підпілля лише у серпні 1991 р. А член СБ ОУН Тернопільської обл. Ілля Оберишин — 3 грудня 1991 р., дочекавшись результатів Всеукраїнського референдуму за незалежність.

Повстанці в ГУЛАГу

Примусова каторжна праця тих повстанців, хто вижив після допитів і уник смертного вироку, мала, за задумом, принести економічну користь ворогу — комуністам, та фізично знищити їх самих. Після тимчасового скасування смертної кари у

1947 р. кількість бандерівців у ГУЛАГу зростає в рази. Але влада зробила помилку: поява вояків зойно з поля бою не просто змінила контингент ув'язнених, а й з часом призвела до падіння табірної системи.

Бандерівці силою та взаємодопомогою ламають атмосферу страху. Разом із українцями боротьбу продовжують балтійські «лісові брати», в'язні із Кавказу, росіяни.

Для розправи над непокірними політичними в'язнями табірна адміністрація використовувала засуджених за кримінальні злочини. Але сильні проти цивільних злочинці програють вчорашнім солдатам УПА.

Один із лідерів ОУН Михайло Сорока у 1947 р. на Воркуті організував підпільну мережу «ОУН-Північ». Ця структура так і не була до кінця викрита.

Роки копіткої праці виснажених, але відданих цінностям свободи людей — і ГУЛАГ охопили не поодинокі акти непокори, а масштабні повстання.

Виганяли табірну адміністрацію, створювали представницькі комісії та вели переговори з представниками режиму з Москви, вимагали не просто полегшення умов, а політичних та економічних свобод для усіх.

Долаючи опір, влада особливо жорстоко розправилася з тими повсталими зонами, де найбільше було бандерівців: озброєним штурмом приборкували непокірних у 3-й каторжній зоні Горлагу (Норильськ), розстрілювали активістів у 10 табірному відділенні Речлагу (Воркута), танками та озброєними військами йшли на повсталих у Степлагу (Кенгір, Казахстан).

Масштаб непокори, що охопила ГУЛАГ, змусив тоталітарну систему не лише піти на поступки, а реорганізуватися. У 1955—1956 рр. розпочався перегляд справ засуджених, зменшення термінів їх ув'язнення та звільнення. Врешті систему ГУЛАГу розформували в 1960 р. І це перемога найактивніших борців із ним — членів ОУН і УПА.

ЄВРОПА ПРОТИ КОМУНІЗМУ

Боротьба з промосковськими режимами тривала від Балтійського до Чорного моря.

Після вигнання нацистів із Центральної та Східної Європи СРСР встановлює тут маріонеткові уряди. Щойно звільнившись від нацистського тоталітарного режиму, країни стали майданчиками для побудови комуністичного. Масові репресії та порушення демократичних норм обурювали людей. Противладні настрої на всіх теренах від Балтійського до Чорного моря ширяться, часом переходять у збройний опір. Як і українські, європейські повстанці сподівалися на початок Третьої світової, але згодом переходять до інформаційного протистояння режиму.

Польща

Після створення Кремлем в липні 1944 р. маріонеткового комуністичного уряду почалися масові арешти польських підпільників. Армія Крайова, яка боролася проти нацистів, вступає в боротьбу з новим режимом.

У 1945—1947 рр. заарештовано щонайменше 21 тис. повстанців, понад 6 тис. з яких — страчено. У відповідь лише у 1945 р. підпільники убили понад 3,5 тис. прихильників режиму, а в 1945—1948 рр. — понад 30 тис.

На початку 1945 року командування розпустило АК. Частина вояків скористалися урядовою амністією та припинили боротьбу. Інші пере-

йшли до лав новоствореної організації «Wolność i Niezawisłość» — «Воля і незалежність».

Антикомуністичну боротьбу вели також Національні збройні сили, загальною чисельністю у 2—4 тис. бійців. Активна фаза спротиву тривала до 1947 р., хоча окремі акції відбувалися навіть на початку 1950-х рр.

Литва

Під час німецької окупації політики та військові довоєнної Литовської держави створили підпільні організації та збройні групи для боротьби за відновлення незалежності. Влітку 1944 р. після вигнання нацистів ці структури розпочали боротьбу проти радянської влади.

Загони Литовської армії संबоди нападали на гарнізони, нищили транспортну та виробничу інфраструктуру, перешкоджали створенню колгоспів, ліквідовували партійних діячів та чекістів.

Наприкінці 1940-х рр. командування Армії змінило тактику боротьби і в лютому 1949 р. організацію перейменували в Рух боротьби за свободу Литви.

До середини 1950-х рр. організований рух опору зазнав нищівного удару. Але останні повстанці протрималися ще десятиліття.

Протягом 1944—1969 років 100 тисяч людей беруть участь у антирадянському спротиві. Близько 30 тис. з них загинуло і ще 20 тис. зазнали репресій.

Латвія

Ще під час німецької окупації Латвія створює підпільну Центральну раду, яка розраховувала відновити незалежність країни. Однак повернення до Латвії у 1944 р. радянських окупантів змусило підпільників продовжити опір.

У 1944—1945 рр. в країні діють Асоціація національної оборони (партизанів) Латвії, Латвійська

національна партизанська асоціація та Організація латвійських національних партизан. У лавах повстанців перебувало до 20 тис. осіб.

Масова депортація понад 42 тис. людей у 1949 р. позбавила повстанців необхідної підтримки. Боротьбу продовжили лише кілька партизанських груп.

До 1956 р. збройний опір ліквідовано.

До жовтня 1953 р. загинули понад 3 тис. партизанів, взяті в полон та ув'язнені 490 осіб. Вбиті або поранені понад 3 200 представників режиму.

Естонія

Естонські повстанці діяли кількома окремими групами, найбільшою з яких був Союз збройної боротьби. Масштаби діяльності підпілля в Естонії були значно менші, ніж у Литві чи Україні. Тим не менше повстанці стояли на заваді швидкій радянзації країни.

До 1953 року чекістам вдалося ліквідувати збройний опір.

Майже 2 тис. борців полягли, ще більше були арештовані та відправлені до сибірських таборів. Впродовж 1945—1953 рр. загинули близько 1 тис. радянських військових, чекістів і партфункціонерів.

Група латвійських повстанців. Повоєнне фото.

Вояки повстанського загону Арнольда Леетсааре з трофейним автомобілем, 1948 р.

Молдова

Після вигнання нацистів улітку 1944 р. Кремль розпочав у Молдові інтенсивну радянізацію та колективізацію. Виник збройний спротив.

У 1946 р. створено Національну організацію Бесарабії «Лучники Штефана». Та невдовзі про них стало відомо МГБ і до 1949 р. всі були арештовані та засуджені до тривалих термінів у таборах.

Повстанча Чорна армія чисельністю до 50 бійців навесні 1950 р. здійснила кілька збройних нападів на відділки міліції, партійних функціонерів, магазини та банки.

У 1945—1950 рр. підпільна селянська організація Філімона Бодіу проводила активну антирадянську агітацію, організовувала напади на представників влади.

На початку 1950-х рр. опір повстанців у Молдові ліквідовано.

Румунія

Після вступу радянських військ на територію Румунії в 1944 р. виникли перші антикомуністичні боївки, які режим доволі швидко ліквідував. Але у 1947—1948 рр. стихійно формуються антикомуністичні збройні загони.

У 1948—1960 рр. у Румунії зброю до рук взяли 40—50 тис. осіб. 1 200 груп опору від 10 до 100 осіб у кожній діяли автономно у важкодоступних гірських районах.

Румунські повстанці Гаврил Ватаманюк та Василе Маркіюк. Буковина, 1955 р.

Боротьба тривала до початку 1950-х рр., але окремі повстанці протрималися до середини 1970-х рр.

Опір комуністичному режиму також чинили селяни. Для придушення масштабних виступів у 1949—1950 рр. влада задіяла сили держбезпеки, міліції та армійські частини.

Близько 80 тис. учасників протестів арештували, до 30 тис. — засуджені.

Болгарія

Протягом 1944—1947 рр. антикомуністичний опір здебільшого мав індивідуальний або стихійний характер. Однак, коли репресії поширилися, розпочалася організована збройна боротьба.

Кістяк повстанського руху становили 28 бойових груп, чисельністю близько 2 тис. осіб. Один з партизанських загонів навіть мав на озброєнні артилерію. Крім того, до підпілля входили ще понад 8 тис. неозброєних осіб, які вели пропаганду, утримували конспіративні квартири та допомагали повстанцям. У 1951 р. органи держбезпеки зафіксували вже понад 160 збройних загонів, частина з яких готувалися з-за кордону.

Збройний опір комуністичному режиму у Болгарії тривав до середини 1950-х років.

Болгарські повстанці Георгій Тирпанов та Георгій Русев.

